

Madlena Mahling, Fabian Kaulfürst

Serbskej listaj Johannesesa Jacobæija

Stawizniske a rěčespytne dohlady

Za najstaršej serbskej listaj měještej so hač dotal dopisaj Jakuba Žura Francej Jurjej Lokej, kotrež pochadźatej z lěta 1782 (SCHUSTER-ŠEWC 1967: 280–282). W zwisku ze slědženjami k serbskej cyrkwi w Lubinje poradzi so 2017 hišće staršej serbskej listaj namakać. Jedna so tule wo 1745 napisanej powabjenskej pismje Johannesesa Jacobæija na městno serbskeho diakona w Lubinje.¹ Wonej chowatej so džensa w bywšim Lubinskim měšćanskim archiwje, kotryž bu 2017 do Archiwa wokrjesa Dubja-Błóta (Kreisarchiv des Landkreises Dahme-Spreewald) integrowany. Tule stej wonej wobstatk konwoluta „Acta, das sogenandte wendische Diaconat alhir betr. 1745“. Namakanaj dokumentaj njejstej pak jenož swojeje staroby dla zajimawej. Jeju wotpósłar njeběše Serb abo Łužičan, ale rodzeny w teritoriju džensnišeje Słowakskeje. Z listomaj spyta wón za sebje zdobyć Lubinski serbski diakonat, kotryž bě wot lěca 1744 wakantny a kotrehož nowowobsadjenje wopokaza so jako konfliktne a komplikowane. Wužiwanje pisomneje serbsčiny w powabjenskim procesu wo serbsku faru abo diakonat je při tym jónkrótny podawk, wšako běše jeje prezenca w zarjadniskim konteksće scyła jara wobmjezowana. W předležacym nastawku matej so serbskej listaj Johannesesa Jacobæi přeni króc wobšěrnišo předstajić a zarjadować.

1. Pochad a žiwjenjeběh Johannesesa Jacobæija

Johannes Jacobæi narodzi so 24. nowembra 1722 w měsće Modra w tehdyšej habsburskej Madžarskej.² Teritorij džensnišeje Słowakskeje běše we 18. lětstotku multikulturelny, multilingualny a multikonfesionelny rum (MEIER 2000: 362). Słowakščina eksistowaše wosebje porno němčinje a madžarščinje.³ Runje w kónčinje wokoło Bratislavy sydleše wjele Němcow a němčina běše tež w měsće Modra we 18. lětstotku dominowaca administratiwna rěč (hlej karty němских sydlišćow na teritoriju džensnišeje Słowakskeje GLOSIKOVÁ 1995: příloha, ŠPIESZ 1976: 62 sl., RIEDL 1943: bjez strony). Pódla njeje pak wužiwaše so w zarjadnistwach tež slowakščina. Na příklad bu 1709 porjad krawcowskeje gildy slowaksce napisany (ŽÁK [bjez lěta]: 8]). Mjez kulturami a rěčemi habsburskeho mócnarstwa a susodneje Sakskeje pohibowaše so w zažnym nowowěku tež swójba Jacobæi.⁴ W 17. lětstotku čekny prjedownik Johannesesa Jacobæija, Jakub Jako-

¹ Publikowane w: MAHLING, M. 2019a, č. 37, 38. Listaj stej wobstatk konwoluta KLDS, A-4 Lübben, č. 5872, njepagin. W dalšim teksće referuje so na njej z pomocu skrótsenkow 1745-1 a 1745-2.

² Krótke žiwjenjeběhi Jacobæija podawaja DIETMANN (1777: 1–3), OTTO (1802: 209), NLM (1800: 69–71).

³ Tak rěka w publikaciji z lěta 1773: „Man hat in Ungarn mehrere Oerter, wo die Kinder zwo sprachen zugleich, durch den Umgang erlernen: z. B. Modern, Bösing und in den Bergstädten Slowakisch und Deutsch; in Raab, Gran und andern Orten, Ungarisch und Deutsch“ (KLEIN 1773: 172).

⁴ K žiwjenjeběhomaj Pavola Jacobæija a Jakuba Jakobeusa hlej: SBS (1987: 507). Podaće mje-now wotpowědnje zapisam w SBS.

beus (1591–1645), z Českeje do Sakskeje, zasydli pak so pozdžišo w Prešovje (němsce: Eperies, Słowakska). Nan Johannes Jacobæija, Pavol Jakobei (1695–1752), skutkowaše po studijach w Žitawje a Wittenbergu w Modrej jako ewangelski duchowny. Tam wuda rjad słowakskich liturgiskich a rěčespytnych tekstow, kotraž běchu za wuwice słowakšćiny wuznamne. z Modreje wudžeržowaše pak tež dale kontakt k eksulantskej wosa-dže w Žitawje, hdžež wuńdže 1732 jeho zběrka modlitwow „Duchowný poklad modliteb křesťanských“.⁵

Johannes Jacobæi wuknješe spočatnje w ródny mjesće Modra, w Bratislavje a mjesće Győr (němsce Raab, Madžarska), prjedy hač poda so 1741 do Wittenberga, hdžež zakonči w aprylu 1744 studij z titulom magistra filozofije (JUNTKE 1966: 250; KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 5–6; 24.12.1744]). Hižo za čas studija předowaše něšto raz na kuble Gottloba Siegmunda von Gersdorfa pola Wittenberga (KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 7, 12.05.1745]). Po zakončenju studija přesydlili so do Drježdžan. Tam namaka sebi džělo jako domjacy wučer pola Johanna Christiana Kretzschmara, kotrehož dzowka Christiane Henriette so 1752 na Jacobæija wuda (KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 8, 20.07.1745]). Nimo toho nawjaza zwisk k Drježdžanskej českej wosađe a předowaše něšto raz němsce a česce na njedźelnych kemšach w cyrkwi swj. Jana (t. t.; KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 9, 13.07.1745]). Najskejše běše so Jacobæi runje českeje wosaďy dla do Drježdžan podať, wšako wobžarowaše w juliju 1745, zo „wegen der gegenwärtigen krieges- und religions-unruhen nach meinem lieben vaterlande zurück zu kehren mich keinesweges unterfangen kan“ (KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 10, 21.07.1745]). Česka wosaďa eksistowaše w Drježdžanach něhdže wot srjedź 17. lětstotka. Wona njewuknješe jenož dušepastyrstwo mjez eksulantami, ale běše tež wažne městno za do Sakskeje přichadźacych přesydlencow z česko-słowakskeho ruma. Fungowaše jako komunikaciski rum za wuměnu informacijow a skićeše potřebnym wosaďnym financielnu pomoc (METASCH 2011: 209 sl.). Nimo Čechow a Słowakow wobdźělachu so tež Serbja na českich kemšach w Drježdžanach, tak zo běše Jacobæi do němsko-česko-słowakske-serbskeje kontakto-weje syće zawjazany (MAHLING, L. 2019a: 19–22). Prawdžepodobnje wuži Jacobæi wuměnu we wosađe za swoje prócowanja wo přistajenje w duchownym zastojnstwje. Tak skutkowaše ze słowakskeho Pukaneca pochadźacy Georg Petermann mjez 1741 a 1746 we Wětošowje, prjedy hač bu 1747 za fararja českeje wosaďy w Drježdžanach powoła-ny.⁶ Přez tute eksulantske zwiski do Delnjeje Łužicy móhla tež informacija wo wakantnym diakonaće w Lubinje do Drježdžan dóńc. Po njewuspěšnym powabjenju w Lubinje podpěraše džěl eksulantskeje wosaďy w Drježdžanach Jacobæija 1746 při wólbach no-weho fararja. Tam pak njemóžeše so přećiwo Georgej Petermannej přesadzić a tež wyši konsistorij jeho wotpokaza, wšako běše hižo jeho kandidatura w Lubinje z problemami zwjazana byla (METASCH 2011: 263). Hakle w léce 1750 dósta w sakskim Dittersbachu městno fararja. Skutkowaše tam hač do léta 1759, jako sta so z druhim fararjom w Budyšinje. 1764 postupi do zastojnstwa přenjeho fararja w Budyšinje. Tam zemř 1799.

⁵ K žiwjenju a skutkowanju Pavola Jacobæija hlej tež SKODACEK (1982: 121–128) a KAMUSEL-LA (2009: 519).

⁶ K Petermannej hlej METASCH (2011: 264 sl.).

2. Powabjenje Johannesa Jacobæija wo serbski diakonat w Lubinje

Serbski diakonat w Lubinje běše wot awgusta 1744 wakantny, jako zemrě dotalny diakon Christian Ruland. Wo nowowobsadjenje městna wudyri w přichodnych měsacach sylny konflikt mjez serbskej wosadu a měščanskej radu.⁷ Měščanska rada měješe jako patron prawo, mjez kandidatami so hodžaceho wubrać. Serbska wosada pak móžeše přećiwo tomu na zakładže prawa na rekuzaciju protestować. Tute prawo wona wuži, jako rozsudži so rada srjedź decembra, hišće přjedy hač běchu so wšitcy kandidaća předstajili, za Samuela Bandeca. Wosebje porokowaše so Bandecej, zo njewobknježi serbšćinu a zo njeje tutu na swojim dotalnym městnje skutkowanja, w Brylandže, nawuknył. Nimo toho hóršachu so wosadni mjez druhim na přichilenje Bandeca k pietizmej, na jeho njekmanosć při předowanju a na to, zo preferowaše při spowědži byrgarjow. Dla pohórškow a slědowacych přepytowanjow pada před wyšim konsistorijom w Drježdžanach wosta diakonatne městno přez měsacy wakantno. Hakle w juliju 1745 dopuščichu Samuela Bandeca k probowemu předowanju. Tute wotmě so 11. julija 1745 a běše z nahladnymi, zdžěla namócnymi protestami serbskeje wosady zwjazane. Móže so na to tukać, zo měješe Johannes Jacobæi informacije wo njezbožownym wotběhu nowowobsadjenja, wšako powabi so něšto dnjow po probowym předowanju, t. r. 21. julija 1745, wo diakonatne městno (KLDS, A-4 Lübben, č. 5872, njepagin. [s. 3 sl.]). Powabjenje pak Lubinska rada hakle 9. awgusta wobdžěla, tak zo wotpósła Jacobæi 10. awgusta hišće raz powabjenski list, při čimž skedźbni na to, zo čini to „auf anrathung vieler hohen personen hiesigen orthes“ (KLDS, A-4 Lübben, č. 5872, njepagin. [s. 13]). Na to, zo měješe bliše informacije wo tym, zo wobsteješe serbska wosada na znajomosćach serbšćiny, pokazuje eksPLICITNE wuzběhowanje fakta, zo wobknježi němčinu runje tak kaž serbšćinu („auch der deutschen und wendischen sprache kundig bin“, KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 3; 21.07.1745]). Wotmołwu dósta Jacobæi hakle spočatk nowembra. Měščanska rada běše drje hižo wokaciju za Bandeca wustajila, dyrbješe pak protestow serbskeje wosady dla přepytowanje přez konsistorij wočaknyć. Tutón rozsudži 23. oktobra, zo ma so wokacija Bandeca cofnyć a zo maja so znowa kandidaća k hóstnym předowanjam přeprósyc. Něšto dnjow pozdžišo informowaše Lubinska rada Jacobæija, zo su jeho powabjenske podložki dóšli a zo smě so 2. adwenta w ramiku hóstneho předowanja w Lubinje předstajic. Najskerje pak dwělowachu w Lubinje na jeho rěčnych znajomosćach a skedźbnichu na to, zo měł wón sam pruwować, hač kriterijam wotpowěduje, w napřećiwym padže pak sebi a městu kóšty a prócu zalutować (KLDS, A-4 Lübben, č. 5872: njepagin. [s. 22, 02.11.1745]). Jako dopokaz znajomosćow serbšćiny žadachu sebi nimo toho „zugleich die antwort in derselben⁸ sprache mit ersteren posttage“. Hnydom po dóndženju lista, dnja 6. nowembra, wotmołwi Jacobæi Lubinskej radže a připołožil tutej žadanu serbsku wotmołwu, nimo toho hišće druzi, hižo w oktobru napisany serbski list (MAHLING 2019a, č. 36). Lubinska rada pak njeběše z rěčnym stawom listow spokojom a wotmołwi 19. nowembra:

„so können wir ihn doch nicht bergen, daß von kennern solcher sprache der inhalt derselben vor kein hiesiger orten verständl. wendisch aufgenommen werden will und daß sogar zweene bauern aus hiesigem kirchspiel, welche vorgeben, bey dem hn. gewesen zu seyn und mit ihn gesprochen zu haben, hier öffentl. ausbreiten, daß sie

⁷ Bliže k tomu: MAHLING, M. (2019b: 24–26).

⁸ Dopisane nad přešmórnyjnym slowom *wendisch*.

deßen wendische sprache und mundart nicht im wenigsten verstanden hätten“.
(KLDS, A-4 Lübben, čo. 5872: njepagin. [s. 43–44])

Njehladajo na špatne wuhlady připraji Jacobæi radže probowe přédowanje 23. nowembra (KLDS, A-4 Lübben, čo. 5872: njepagin. [s. 48]). Kaž běše hižo wotwidžeć, njerozsudži pak so měščanska rada za Jacobæija, ale za fararja Christiana Hempela ze Zasłomjenja (MAHLING, M. 2019b: 20; KLDS, A-4 Lübben, čo. 5872: njepagin. [s. 59; 12.01.1746]). Tutomu wopodstatni Friedrich Daniel Fabricius z Tłukomja dobre znajomosće serbskeje rěče, tak zo bu 1746 na serbskeho diakona powołany (MAHLING 2019a čo. 40).

Hač je Johannes Jacobæi serbskej powabjenskeje listaj woprawdže sam napisał, je dwělomne. Hladajo na jeho pochad a žiwjenjeběh do 1745 je to mało prawdžepodobne, njeda pak so cyle wuzamknýć. Tak běštej sej ródna słowakščina Jacobæija a delnjoserbsčina we 18. lětstotku drje tak bliskej, zo móžachu so nošerjo tuteju rěčow zdžela rozumić. Znajemy tež pady českich a słowakskich eksulantow, kotřiž so w Serbach zasydlichu a serbščinu nawuknychu (MAHLING, L. 2019: 36 sl.). Pola Jacobæija pak njedadža so do lěta 1745 žane konkretne kontakty k Serbam dopokazać. W tutym konteksće napadnje, zo wužiwa so w serbskimaj listomaj kencliske pismo, w němskich listach pak němške kurentne pismo 18. lětstotka. To móhlo so jako indic za to hódnoćić, zo njeje Jacobæi listaj sam napisał. Móžno pak tež je, zo wužiwaše Jacobæi za pisanje českich tekstow skerje kencliske pismo a zo přenjese tute wašnje na serbščinu. Rěčespytna analiza móhla za druhu interpretaciju rěčec (přir. wotrězk 4.). Nimo toho je keđzbyhódne, zo wužiwa so za podpismo a (někotre) lačonske słowa resp. skrótšenki w listomaj tohorunja hinaši, njełamany („lačonski“) typ pisma. Tutón za tehdyši čas typiski zjaw jewi so tež w němskich listach Jacobæija. Fakt, zo wužiwa so za běžny tekst hinaše pismo hač za podpismo, njeje tuž dopokaz za to, zo njebě pisar teksta zdobom podpisar Jacobæi.

3. Serbščina w administraciji Delnjeje Łužicy w zažnym nowowěku

Delnjoserbskej powabjenskeje listaj stej jónkrótny fenomen w stawiznach delnjoserbskeho pismowstwa hač do 20. lětstotka. Móžemy w zažnym nowowěku scyla jenož mało wobłukow w zarjadniskim konteksće identifikować, w kotrychž so delnjoserbščina w pisomnej formje wužiwaše. Hižo ze 16. lětstotka su delnjoserbske přisahi z dweju delnjołužiskich městow znate (SCHUSTER-ŠEWC 1967: 415, 487 sl.). We Łukowje napisa so 1526 samo zrěčenje, w kotrymž dojednachu so Serbja a Němcy na prawo Serbow, piwo warić, serbsce a němcsce, při čimž pak njeje serbski tekst zachowany (LEHMANN 1963: 72). Hakle we 18. lětstotku zadoby so delnjoserbščina do dalšich zarjadniskich kontekstow, wosebje cyrkwinskeje administracije. Tak chowa so džensa w Braniborskim hłownym krajnym archiwje kniha Choćebuskeje serbskeje wosady z wozjewjenjemi a dalšimi noticami ze srjedž 18. lětstotka (BLHA, Rep. 10C Wendische Kirche Cottbus, čo. 1, Abkündigungsbücher 1764–1814). W zwisku z přistajenjom serbskich fararjow nastachu drje serbske teksty, na přikład přédowanja. Na přikład hóršeše so serbska wosada w Lubinje 1745, zo je kandidat Samuel Bandeco „zu seiner jüngst gehaltenen probepredigt einen in verworrenere schreibart als wendisch ausgesetzten zettul mit zur stelle und auf die cantzel gebracht, solchen vorhero gegen unsern kirchner Johann Geraßen recitando auswendig gelernet“ (MAHLING, M. 2019a čo. 32). Jenož mało z nich pak namaka puć do zarjadniskich aktow. Tak stej so w aktach wo přistajenju Rogow-

skech fararjow delnjoserbska modlitwa a spočatk předowanja z kónca 18. lětstotka zdžeržaloj (BLHA Rep. 40C, Niederlausitzisches Konsistorium, č. 564, fol. 145rv). Rěčne znajomosće kandidatow na nowe farske abo diakonatne městna drje so w aktowym materialu tematizowachu. Na přikład wuzběhowachu powabjerjo swoje znajomosće serbsčiny. Na patronow měrjene powabjenske listy pak su přezcyto němsce spisane (přir. MAHLING, M. 2019a č. 19, 23, 36). Dopokaz za serbske rěčne znajomosće skičachu kandidaća w ramiku hóstnych a probowych předowanjow. Při tym bě w Lubinje we 18. lětstotku husto jedyn ze susodnych serbskich fararjow přitomny, kotryž wustaji za konsistorij wobswědčenja rěčnych kmanosćow kandidatow (MAHLING, M. 2019a č. 44, 46). Hladajo na sporadiske jewjenje pisomnje delnjoserbsčiny w zarjadniskim kontekście w Delnjeje Łužicy w zažnym nowowěku dyrbi so prašeć, čehodla wuprosy sej Lubinska měšćanska rada runje wot Jacobæija pisomne dopokazy svojich serbskorěčnych znajomosćow. Může so jenož tukać, zo spyta z tym zwoprědka njelubemu kandidatej powabjenski proces počezić.

4. Rěč listow

Rěč listow je w cyłku jasnje delnjoserbska, zapisky wotblyščuja wulki džěl typiskich přiznamjenjow delnjoserbsčiny. Tak wotblyščuje so na př. kontinuowanje prasłowjanskeju zwukow *d', *t' jako [z, e] w tekstomaj grafisce (zwjetša) z pomocu <ž> (za kontinuanty *d') resp. <fch>⁹ (za kontinuanty *t'): <Raže> ,raže'¹⁰, <porožoni> ,pórožony' (1745-1), <naže> ,nažeji' (1745-2); <fchěle> ,šěle' (1745-1), <dobrofch> ,dobroš', <dopolnifch> ,dopołniš' (1745-2) atd.

Změna skupin *pr, *kr, *tr na [pɕ, kɕ, tɕ]¹¹ reflektuje so w listomaj přez pisanje <pfch, kfch, tfch>: <pfchofifch> ,pšosys' (1745-1), <kfchaßne> ,kšasnje' (1745-2), <tfchachofche> ,tšachoše' (1745-1).

Wuwice *č na [tɕ]¹² wotražuje so w rukopisomaj přez wužiwanje grafema <z> (přir. 4.1.7): <zaß> ,cas', <zinj> ,cyni' (1745-1).

Zhromadny zjaw delnjoserbsčiny a pólsčiny porno tamnym zapadosłowjanskim rěčam je stwjerdnjenje kontinuantow *ž, *š. W listomaj pisa so na relewantnych městnach zwjetša <ž>¹³ za *ž a <fch> za *š. Dokelž hodži so pólski wliw za rukopisaj po tuchwilnym stawje slědženja z wulkej prawdžepodobnosću wuzamknjeć, wotblyščujetej pisani <žúweña> ,žywjnja' (1745-1) a <fchykne> ,wšyknje' (1745-2) drje tohorunja del-

⁹ W historiskich tekstach wustupowacej grafemaj <s> a <f> stej so w relewantnych citatach w nastawku dotal jednotnje jako <s> transkribowaloj. Zakład rěčespytnjeje analyzy twori transliteracija, kotraž přenjetny rozdžěl mjezy grafemomaj wobchowa. To so w dalšim tež w citowanych pasažach a formach wotblyščuje.

¹⁰ Mjez pazorkomaj tohole typa njepodawa so woznamowa definicija w hornjoserbsčinje, ale (z mała wuwzaćemi) prosće delnjoserbska słowna forma w (dalokož móžno) džzensnišim prapowisu.

¹¹ Tute wuwice počahuje so na spisownu rěč a na wulki džěl delnjoserbskich dialektow. Za něhdyši juh delnjoserbskeho rěčneho teritorija, na př. za kónčiny mjez Baršcom a Grodkom, bě porno tomu charakteristiske, zo kontinuowaše so jenož *tr jako [tɕ], mjeztym zo wobchowa so wurjekowanje [pr, kr], přir. SRA (14: 139–143).

¹² Na dialektalneju runinje jewi so [tɕ] za *č tež w dalšich zapadosłowjanskich rěčach.

¹³ W dokładže <tefch> ,tež' (1745-2) stej město wočakowaneho <ž> trigraf <fch>. Tute pisanje ma w tóžšto historiskich delnjoserbskich tekstach paralelu, mj. dr. pisa FABRICIUS (1709) tute słowo konsekwentnje ze <fch>.

njoserbski zjaw. Grafemaj <ŭ, y> však stejitej skerje za wurjekowanje [i] dyžli za realizaciju [i], kotraž po twjerdych konsonantach njewustupuje.

Hinak hač hornjoserbsčina, češćina a slowakščina je delnjoserbsčina prasłowjanske *g wobchowała, štož wjazaju z pólsćinu a kašubščinu. Wuzamkujowliw poslednjeju rěčow hodža so relewantne dokłady w listomaj jako delnjoserbske elementy hódnoćić, přir. mj. dr. <drugu, ſchogomoznego> (1745-1), <Boga, dobroſchiwěgo, ga, gottowi> (1745-2).

Dalša w listomaj dokładžena wosebitosć delnjoserbsčiny (a w tym padže zdobom hornjoserbsčiny) je, zo njewurjekuje so kontinuant *v w nazwuku morfema před dalším konsonantom.¹⁴ Příklady z listow su <ſchei, ſchelakjm, ſchogomoznego, ſchyknjm (2x)> (1745-1) resp. <ſcheje, ſchykne> (1745-2).

Tež na polu wokalizma wustupujow typisce delnjoserbske formy, přir. přenje <a> w dokładomaj <žaržaſch, ſžaržaſch> ,žaržaſ, zdžaržaſ‘ abo přenje <o> w dokładže <žognowaſch> ,žognowaſ‘ (1745-1), kotraž ma zdobom paralelu w hornjoserbsčiny.

Leksika a morfologija stej tohorunja bjezdweła přewažnje delnjoserbskej, dalekož rozeznawatej so wonej (wothladajow wot regularnych fonetiskich rozdělow) wot tamnych slowjanskich rěčow.

Nimo rěčnych charakteristikow, kotraž wotpowědujow do dalokeje měry džensnišej standardnej delnjoserbsčiny,¹⁵ jewi so w tekstomaj rjad wosebitosćow, kotraž so w přichodnym wotrězku dokładnišo wobsweća.

4.1 Grafemiske a grafetiske wosebitosće

Grafiski system listow 1745-1 a 1745-2 je bliski tomu, kotraž nałožuje FABRICIUS (1709). Zdžěla wospjetujow samo na konkretne leksemy wjazane specifika tohole spisa. Tak wotblyščujow zapisy kaž <proβnu> ,proznu‘, <βlěmu, βljm> ,zlěmu, zlym‘ (1745-1), <proβnei> ,proznej‘ (1745-2) uzus Fabriciusa, kotraž pisa wotpowědne formy nimale konsekwentnje ze <βl> resp <βn>.

Tež pisanje <tefch> ,tež‘ (1745-2) ze <fch> město <ž>¹⁶ a prawdžepodobnje hyperkorektne <ſžaržaſch>¹⁷ (město *<ſdž->) ,zdžaržaſ‘ (1745-1) matej swoju paralelu w uzusu Fabriciusa. Samsne přitřechi za pisanje <hg> w dokładže <Bohga> ,Boga‘ (1745-1).¹⁸

W listomaj jewi pak so tež rjad wotchilenjow wot wašnja zapisowanja w Nowym Zakonju FABRICIUSA (1709). Tute so w přichodnych wotrězkach předstajow.

4.1.1 Hóčka jako diakritiske znamješko

W přepytowanymaj tekstomaj wužiwa so jako diakritiske znamješko město dypka nimale bjez wuwzaća hóčka, přir. <hobwěfczeņu, poβlufchņe> ,wobwěſcěnju, poβlufchņe‘ (1745-1), <Pſchikaſñ, ſpodobņe> ,pſíkazń, ſpódobņe‘ (1745-2). Tute wašnje zdawa so za

¹⁴ Tutón zjaw jewi so hižo w najstaršich rěčnych pomnikach, přir. <ſchegomoczny> (JAKUBICA 1548, 2 Kor 6,18), <ſchemú, scho> (Gregorius 1593: WÖLKOWA 2007:50).

¹⁵ Na zasadnje rozdělny prawopis so tu njedžiwa.

¹⁶ W listomaj 1745-1 a 1745-2 a pola FABRICIUSA (1709) pisajow porno tomu slowa kaž *až, gaž, což* regularnje z grafemom <ž> (w listomaj) resp. <ž> (pola Fabriciusa).

¹⁷ FABRICIUS (1709) pisa <ſžarž-> resp. <ſžarž->.

¹⁸ Pisanje <hg> w tutym slowje a jeho wotwodženkach je w delnjoserbskich tekstach hač do 1850tych lět powšitkownje rozšěrjene.

(hornjo- a delnjo)serbske rěčne pomniki toho časa njetypiske. Wone drje wuchadza z češćiny,¹⁹ hdžež je wužiwanje hóčki (pódlá druhich znamješkow, wotwisnje wot konkrétneho pisarja²⁰) wobswdčene.

4.1.2 Diakritiske znamješko mjez konsonantom a wokalom

Dalša grafiska wosebitosć listow jewi so w konteksće woznamjenjenja palatalnosće: Diakritiske znamješko steji w listomaj druhdy mjez konsonantom a slědowacym wokalom, pšir. <hoplěwafch, najlěpe, něnt, schěle, wěm> (1745-1). Tute wašnje je z češkich rukopisow 18. lětstotka znate. Wone wustupuje skerje pola zdžěłanych pisarjow a napodobnja wotpowědne ligatury w ćišću.²¹

4.1.3 Grafem <e> za móžne wurjekowanje [ej]

W někotrych dokładach móhl grafem <e> za wurjekowanje [ej]²² stać. Relewantne dokłady pak hodza so tež hinak wujasnić, wone naliča so we wotrězkomaj 4.3.4 a 4.3.8. Wurjekowanje [ej] reprezentuje so w listomaj hewak jako <ei, ej>: <Bamej> (1745-1), <Serbfkej> (1745-2), <tei> (1745-1, 1745-2), <tej> (1745-1). Tež njeprawidłownje tworjenje <winowatei> ‚wěcej winowaty‘ ma <ei>.

4.1.4 Grafem <j> za zwukaj [i, i]

W 1745-1 a 1745-2 wužiwa so, drje pod wliwom češćiny, grafem <j> jako reprezentant za wočakowanej delnjoserbskej zwukaj [i, i], pšir. w 1745-1 <dobrjm> ‚dobrym‘, <pjβal> ‚pisał‘, <ponjžne> ‚pónižnje‘, <schelakjm> ‚wšelakim‘, <schyknjm> ‚wšyknym‘ (2x), <βljm> ‚žlym‘, <zinj> ‚cyni‘, <zirkwjnemu> ‚cyrkwinemu‘; w 1745-2 <pjβani> ‚pisanje‘, <snanj> ‚znani‘, <spodobnjm> ‚spódobnym‘ a <kschyknjm> ‚k wšyknym‘. Z wuwzaćom formy <zirkwjnemu> steji <j> wšudže na městnje češkeho a/abo słowakskeho dołheho vokala.²³

4.1.5 Wosebite pady wužiwanja grafema <ŭ>

Grafem <ŭ> reprezentuje w listomaj husto zwuk [i], na pš. w dokładach kaž <abŭ> ‚aby‘ (1745-1, 1745-2), <wŭ> ‚wy‘ (1745-1, 2x), <žŭweŭna> ‚žywjenna‘ (1745-1), <Žŭweŭna> ‚žywjenna‘ (1745-2). Jeho wužiwanje w formach <Lŭbbiŭne> (2x, 1745-1), <hŭpokafanu, lŭbi,

¹⁹ Słowakščina njebě wokoło 1745 hišće skodifikowana. Pisanje orientowaše so sylnje na češćinje. Jako spočatk norměrowanja tuteje rěče wobhladuje so kodifikatoriske džělo Antona BERNOLÁKA (1787).

²⁰ Tak skedźbnja TIMOFEEV (2018: 9 sl.): ‚přepisují všechny druhy významotvorných diakritických znamének nad konsonanty pomocí háčku a všechny druhy významotvorných diakritických znamének nad vokály pomocí čárky, úzus jednotlivých písařů přitom komentují zvlášť.‘

²¹ Wutrobny džak za tutu informaciju Dmitrijej Timofeevej z Ústawa pro jazyk český Českeje akademije wědomosćow.

²² Hladajo na to, zo njeje móžno dokładne historiske wurjekowanje postajić, pisa so tu zjedno-rjejo [ej]. Móžnej dalšej wurjekowani byštej na pš. byłoj [eɪ, e:].

²³ Zwukaj [i, i] so sporadisce tež pola Fabriciusa z grafemom <j> woznamjenjatej. Při tym pak jedna so pozdaću skerje wo připadne wuwzaća, pšir. <semj> (FABRICIUS 1709, Mt 9,31), <ŕnjm> (FABRICIUS 1709, Mt 12,3), kotrymajž steji jako singularnymaj zapisomaj w kóždym padže wjace hač 100 dokładow z <i> napřećo.

lůbofczi, poślůfchne> (1745-2) pak njehodzi so jednozmyslnje wujasnić a móže wšelaku přičinu měć. W někotrych padach móhlo so wo (posrědni) čěski resp. słowakski wliw jednać. Při tym hraja wjacore faktory rólu:

Sprěnja rozeznawa delnjoserbsčina [i] a [i̯], w čěšćinje a słowakšćinje pak stej zwukaj hižo zahe hromadu padnyłoj.

Zdruha je přirjadowanje grafemow k zwukomaj [i] a [i̯] w staršich delnjoserbskich tekstach njekonsistentne a druhdy njepřewidne. Tak pisa FABRICIUS (1709) powšitkownje <tů> ,ty‘, ale <tich> ,tych‘. Grafemaj <i, ũ> reprezentujetej tu zwuk [i̯]. W někotrych padach pak woznamjenja grafem <ŭ> pola Fabriciusa tež [i]. Tak pisa so konsekwentnje <ponůž-> ,póniž-‘ (na př. FABRICIUS 1709: Mt 11,29, Mt 18,4, Mt 23,12 [2x]). Jónu wustupuje tež zapis <roskřchašnůl> ,rozksasnił‘ (FABRICIUS 1709: Rom 8,30).

Střeća wustupuja w staršim delnjoserbskim pismowstwje porno sebi pisanja <bůfch> a <bufch> ,byś‘, kotrež wotbłyščuja rozdźelne dialektalne warianty wurjekowanja ([bie, bue], ewtl. tež [boe]). Wobě formje pisanja nejstej pola FABRICIUSA (1709) ředkej a wustupujetej zdźěla w samsnej sadze, přir. Mt 20,26, Mk 10,43. Jeli wuchadza so – hypotetisce – z toho, zo je Jacobæi sej delnjoserbsčinu hłownje na zakładze tekstow (na př. FABRICIUS 1709) přiswojił, njezadžiwa njewěstosć we wobjednanym konteksće.

Slěduja někotre přispomnjenja wo jednotliwych konkretnych formach:

- Za wužiwanje grafema <ŭ> w mjenje města Lubin eksistuje znajmjeńša jedyn paralelny přikład pola KNESCHKIUSA (1727: 17): <Lůbbiñe>. Pisanje hodzi so jako interferenca němskeho mjena wułożować. Na druhej stronje dominuja po swědčenju delnjoserbskeho tekstoweho korpusa²⁴ w staršim delnjoserbskim pismowstwje pisanja mjena na <Lib-> porno tajkim na <Lub, Lůb->.²⁵ Tež w delnjoserbsko-němskich słownikach je forma z <i> dokumentowana, zwjetša jako dialektalna warianta. Grafem <ŭ> móhl potajkim tež kompromisny grafem być, kotryž móhl [u] a [i̯] reprezentować. Tež čěski wliw je možny, přir. přichodny dypk. Potencielnje hodžał so grafem <ŭ> tu (a w přichodnym dypku) tež jako znamjo palatalnosće předchadźaceho konsonanta hódnoćić, přir. WORNAR (2014: 55–57).
- Pisanje formow <lůbi, lůbofczi> z <ŭ> móhlo rezultować z wliwa čěšćiny, hdžež wotpowěduje serbskemu <lub> forma <lib> resp. <lib>, přir. słowa kaž *libovolný*, *libezný*.
- Dokład <poślůfchne> ,pósłušnje‘ hodzi so wujasnić z tym, zo stej korjenjej *słyš-* a *sluch-* w delnjoserbskich dialektach často hromadu padnyłoj. Za wobaj woznamaj eksistuja resp. eksistowachu wšelake realizacije z [i̯] a [u], přir. *poślufchaj na mño* ,pósłuchaj na mnjo‘ (BIBLIJA 1868: 1 Mojzas 23,11) pódla *Moj knēs, ślyfchaj že na mño* ,Mój kněz, słuchaj že na mnjo‘ (BIBLIJA 1868: 1 Mojzas 23,15) abo *fa mnu neślůchaju* ,za mnu njesłuchaju‘ (ST 1796: Jeremias 17,23).

²⁴ W interneeće pod <https://dolnoserbski.de/korpus> [01.06.2021] přistupny korpus je na starše pismowstwo wobmjenzowany. Dalši přistup, z lěpšimi možnosćemi wuhódnoćenja, namaka so pod <https://kontext.korpus.cz> (korpus: dotko) [01.06.2021].

²⁵ Pytało je so za regularnym wurazom „L[uúüi]bb?i[nń].*“ (Město w originalach wustupowaceho <ŭ>, za kotryž njeeksistuje njekombinowany unikodowy pismik, wužiwa so w tučasnej onlinewersiji korpusa grafem <ŭ>).

- Jako posrědny česki wliw móhl so (powšitkownje dwělomny²⁶) dokład <hŭpokafanu> wujasnić: W staršej delnjoserbsčinje wšak jewi so <ŭ> njerědko w pozicijach, hdžež steji w čěščinje <y, ý>. Samsne přitřechni za <u>, mj. dr. we wysokofrekwentnych kontinuantach *vy, kotrež su w (hornjo- a delnjo)serbsčinje z kontinuantami *u- hromadu padnyli. K tomu přiidže časte chablanje mjez <u> a <ŭ> w staršich delnjoserbskich tekstach, přir. <abŭ> (FABRICIUS 1709, Mk 1,38), <abu> (FABRICIUS 1709, Mk 1,17) abo <Wŭmožnik> (SCHINDLER 1791: 124), <Humožnik> (SCHINDLER 1791: 140). Wopačne spowšitkownjenje ze stron rěč wuknjaceho z čěskorěčnym resp. słowakorěčnym pozadkom tuž njeby zadžiwało.

4.1.6 Wosebity pad wužiwanja grafema <u>: <mužefche> ,móžošo‘

Normalnje reprezentuje <u> w listomaj [u]. W dokładze <mužefche> ,móžošo‘ (1745-1) drje wužiwa so <u> pod českim wliwom (přir. *mŭžete*). Wón móhl pak tež woznamjenić zwuk [o]. Pola MOLLERUSA 1574 so grafem <u> husćišo w tutej funkciji město džensnišeho <ó> wužiwa, w pozdžišich delnjoserbskich tekstach skerje sporadisce, zwjetša po welarach, přir. <gulbowich> ,gołubjowych‘ (FABRICIUS 1709: Mt 21,12), <kurz> ,kórc‘ (FABRICIUS 1709: Mk 4,21),²⁷ <guñila> ,góniła‘ LEHMANN (1739: 21), <mulŷfch> ,móliš‘ (LEHMANN 1739: 21); <gurko> (HAUPTMANN 1769: 100).

We wšěch tamnych relewantnych pozicijach pisa so w 1745-1 a 1745-2 město džensnišeho <ó> po uzusu tehdyšeho časa prosće <o>, na př. <porožoni> ,pórožony‘ (1745-2), <Moi> ,mój‘ (17453).

4.1.7 Pisanje <c> za zwuk [t͡s]

Zwuk [t͡s] reprezentuje w listomaj normalnje grafem <z>, štož wotpowěduje uzusej delnjoserbskich spisow tehdyšeho časa. Dokład <Což> ,čož‘ (1745-2) so wot tutoho wašnja wotchila. Hladajo na regularne wužiwanje grafema <c> za [t͡s] w čěskich tekstach toho časa jedna so pola mjenowaneho dokláda prawdžepodobnje wo interferencu tehdyšeje čěskeje ortografije.

4.1.8 Pisanje <d, d’> w dokładomaj <Dreždanech, Drežd’anech> ,w Drježdžanach‘

Wužiwanje grafemow <d, d’> w dokładomaj <Drežd’anech> ,w Drježdžanach‘ (1745-1) resp. <Dreždanech> (1745-2) drje dyrbi so hódnoćić jako bohemizm. Na to pokazuje tež kóncowka lok. pl. -ech (přir. wotrězk 4.3.3). Interferenca čěšćiny w tutym konteksće njezadžiwa. Znajmjeńša z přistupneho pismowstwa drje njemóžeše sej Jacobæi korektu delnjoserbsku formu oikonyma wotkryć, w relewantnych publikacijach mjeno *Drježdžany* prosće njewustupuje.

4.1.9 Pisanje <pf> w nazwuku korjenja *far-*

W lisće 1745-1 jewi so dokład <pfarru> ,faru‘, w 1745-2 zapis <pfarei> ,(p)faraj(i)‘ (přir. wotrězk 4.4.2), wobaj z <pf-> na spočatku słowa. Tute pisanje drje wotbłyščuje uzus tehdyšeho němskeho prawopisa a nic (delnjoserbske) wurjekowanje. Dokładaj njejskej

²⁶ Po woznamje měto so skerje *<hopokafanu> wočakować.

²⁷ We woběmaj dokładomaj je so <u> w Šyndlarjowym wudaću (NT 1822) na <o> změniło.

w tutym konteksće za delnjoserbsćinu singularnej, přir. <Pffarrarōw> ‚fararjow‘ w Lubnjowskich spěwarskich HAUPTMANNA (1769: 205) a pola LEHMANNNA (1739), kotryž pisa konsekwentnje <Pf>, mj. dr. <Pffarrar> (s. 33).

4.2 Wosebitosće na polu fonetiki

W přichodnych wotrězkach předstajane zjawy su zwjazane z fonetiskimi wosebitosćemi. Pola někotrych z nich jedna so wo starše a/abo dialektalne fenomeny we wobłuku delnjoserbsćiny. W tójšto padach pak njereprezentuja dokłady typisku delnjoserbsku formu a su – prawdžepodobnje – nastali přez interferencu druhich rěčow. W přislušnych wujasnjenjach podawaja so móžne žórła tajkeho cuzorěčneho wliwa. Wot diachroniskeje a/abo dialektalnej mnohotnosće češćiny, słowakšćiny a hornjoserbsćiny so při tym zwjetša abstrahuje, mjeztym zo so delnjoserbski rěčny staw husćišo dokładnišo wobswětla.

4.2.1 Njepřewjedžena změna *a > e* w prefiksu superlatiwa <naj-> ‚nej-‘

W delnjoserbsćinje je *aj* po njepalatalnym konsonanće normalnje zachowane, přir. formy kaž *dajšo*, *pytajšo*, *tajny* atd. W někotrych staršich pomnikach eksistuja drje pokazki na to, zo wuwi so něhdy tež w delnjoserbsćinje spočatk změny *aj > ej* (přir. KAULFÜRST 2012: 125). Tuta pak so njepřesadži. Jeniče prefiks za tworjenje superlatiwa wustupuje hižo w najstaršich pomnikach²⁸ konsekwentnje jako *nej*.²⁹ W lišće 1745-1 namakatej so porno tomu dokładaj <najlěpe, najwaze> (1745-1), w kotrymajž wužiwa so <naj> město wočakowaneje delnjoserbskeje formy.³⁰ Prawdžepodobnje jedna so wo słowakski abo hornjoserbski wliw (tež pólsćina ma formu *naj*-). Češćina ma w tym padže, z wuwzaćom wuchodomorawskich a šleskomorawskich narěčow, kaž delnjoserbsćina *nej*-.

²⁸ Jenož JAKUBICA 1548 wužiwa formy z <a>. W internetowym delnjoserbskim tekstowym korpusu jewja so sporadisce dalše dokłady za pisanje <naj-, nai->. Wone pak wustupuja nimalle wšitke w publicistice po 1900, prawdžepodobnje pod wliwom hornjoserbsćiny. Zdžěla móhlo so wo wotpisanske zmylki jednać.

²⁹ Schuster-Šewc (HES: 983) wuchadza – dla singularnosće přechoda *aj > ej* w mjenowanym prefiksu – z toho, zo njekontinuuja delnjoserbske formy *na-, ale *ne-.

³⁰ W staršich delnjoserbskich tekstach wustupuje nimo toho pisanje <neu->. Tutu formu kodifikuje CHOINANUS 1650 w swojej gramatice, přir. <http://digital.slub-dresden.de/id470126655/157> [02.06.2021]. Njeda so z wěstosću sudzić, kotre wurjekowanje tute pisanje reprezentuje. Němskemu standardnorěčnemu wurjekowanju kombinacije grafemow <eu> džě móže w delnjołužiskich němskich dialektach wurjekowanje [e:] (na př. <Freude> [fre:ðə]) a [æ:] (na př. <Heu> [hæ:]) wotpowědować, štož wotblyšćuje so tež w delnjoserbskich požčonkach, přir. *frejda*, ale *fajernica*. (Džakuju so Berndej Pittkuningsej jako jednemu z poslednich rěčnikow němskeho Błótowskeho dialekta za jeho informacije.) Pisanje <neu-> pola Choinanusa móhlo so hódnoćić jako pospyt grafisce rozeznawać prefiks za superlatiw *nej*- wot negaciskeho *njej*-. Posledni pisa Choinanus bjez woznamjenjenja mjehkosće, přir. <neidu, neischi> ‚njejdu, njejži‘ (s. 136, <http://digital.slub-dresden.de/id470126655/182> [02.06.2021]) a wujasnjenja wo pismiku N (s. 7, <http://digital.slub-dresden.de/id470126655/53> [02.06.2021]). FABRICIUS (1709; a po nim dalši), kotryž pisa w negaciji přewažnje <nej-> a jenož zrědka <nej->, a kotryž Choinanusa w předsłowje naspomni, drje je pisanje <neu-> w superlatiwje prosće přewzał.

4.2.2 Refleks *a* za *ę w zapisu <najwaze> ,nejwěcej‘

Normalny refleks za *ę w mjezyzwuku w delnjoserbsćinje je pod akcentom *ě*, zwonka akcenta *e*, přir. SRA (14: 33). Zapis <-waz-> w dokładže <najwaze> (1745-1) dyrbi drje so tuž jako slowakizm (přir. slowakske *najviac*) abo hornjoserabizm (přir. hornjoserbske *najwjace*) interpretować. Wot woběju (spisowneju) rěčow wšak rozeznawa so zapis přez to, zo njewotblyščuje ani palatalnosć předchadžaceho konsonanta (resp. zasunjenje glidea po nim), ani za (spisownu) slowakšćinu typiske diftongiske wurjekowanje [ia]. Najbóle prawdžepodobny je tuž wliw zapadoslowakskich narěčow, hdžež wustupuja tež formy kaž *vác*. Přirunuj tež wotrězkaj 4.2.1 a 4.3.8.

4.2.3 <e> město <a> w dokładže <zekam> ,cakam‘

Dokład <zekam> ,cakam‘ rezultuje prawdžepodobnje z wliwa čěšćiny, přir. česke *čekat* a pólske *czekać*³¹ porno delnjoserbskemu *cakaš*, hornjoserbskemu *čakać* a slowakskemu *čakať*. REJZEK (2001: 113) wujasni prasłowjansku wariantu *čekati jako disimilaciju *a – a > e – a*.

4.2.4 Njepřewjedžena změna *e > a* <wábelim> ,wjaselim‘

Delnjoserbsćina je w cyłym rjedže pozicijow přewjedła změnu *e* (wšelakeho pochada) > *a*, při čimž je distribucija wotwisnje wot konkretneho konteksta resp. leksema w dialektach wšelaka, přir. SRA (14: 69–74). Při tym sluša leksem *wjasoły* w materialu SRA (14: 69) k tym, w kotrychž bě so *e* bjez wuwzaća přezwukowało. Dokład <wábelim> ,wjaselim‘ w 1745-2 móhl za realizaciju z [ɛ] stać, potajkim za njepřewjedženu změnu *e > a*. To by wotpowědowało čěskemu, slowakskemu, hornjoserbskemu, ale tež staršemu delnjoserbskemu (dialektalnemu) stawej: HAUPTMANN (1761: 8) pisa w swojej gramatice: „Viele leſen und ſprechen dieſes punktierte a, wie ä oder ia, als Wäzor, der Abend, wie Wázor oder Wiázor [...] und dieſe Ausſprache iſt in und um Lübbenau die gemeinſte.“ (Tež leksem *wjacor* sluša k tym, w kotrychž je změna *e > a* we wšěch w Serbskim rěčnym atlasu hišće wopisanych dialektach konsekwentnje přewjedžena, přir. SRA (14: 69). Njehodži so tuž wuzamknyć, zo slušeše tež leksem *wjaseliš se* k tym, kotrež so we 18. lětstotku na zapadne periferiji hišće z [ɛ] wurjekowachu. Njepřezwukowane formy toho leksema resp. samsneje słowneje swójbje namakaja so mj. dr. pola MOLLERUSA (1574), we Wolfenbüttelskim psalteru (druha połojca 16. lětstotka, TRAUTMANN 1928), w NT 1600 a w Lutolskich spěwarskich (SCHUSTER-ŠEWIC 1967: 359 sl.). W čišćanych žórłach, kotrež móhli Jacobæijej přistupne być, na př. pola FABRICIUSA 1709, pak tajke formy njewustupuja. Njehodži so wězo wuzamknyć, zo měješe Jacobæi direktny kontakt z delnjoserbskorěčnej wosobu, kotraž njepřezwukowanu formu wužiwaše, interferenca druheje słowjanskeje rěče pak zda so skerje prawdžepodobna.

4.2.5 Njepřewjedžena změna *e > o* w 2. wos. pl. werbow (e)o-konjugacije (<-efche> ,-ošo‘)

W delnjoserbsćinje je so *e mj. dr. we wukóncu prezensoweho zdónka (e)o-konjugacije a w kóncowce 2. wos. pl. (*-te) doslědnje na *o* přezwukowało (přir. SRA 14: 43–48).

³¹ Wustupowanje formow na *-ak-* w staročěšćinje a staropólšćinje njeje za čas nastaća listow 1745-1, 1745-2 hižo relewantne.

W lišće 1745-1 dokładženej zapisaj <mužefche, něbužefche> stej w tym konteksće wosebitej: Potencielnej wuchadžišćowej českej (*můžete, nebudete*), słowakskej (*môžete, nebudete*) resp. hornjoserbskej (*móžeće, njebudžeće*) formje stej so jenož džělne delnjoserbsčiny přiměriťoj. Město <d> resp. <dž>³² drje pisa so <ž> (kotrež móže [z] reprezentować) a město <t> resp. <ć> pisa so <sch> (kotrež móže za [e] stać). Město wočakowaneho *-<ofcho> pak steji <-efche> z njeprěwjedženej změnu *e > o*. W listomaj njejewi so dalši dokład za kóncowku 2. wos. pl., ani za wukónc prezensoweho zdónka *e/o*-konjugacije.

Dwójne wustupowanje njeprězwukowaneje formy w 1745-1 móhl indic za to być, zo njebě pisarjej listow tuta fonetiska inowacija delnjoserbsčiny³³ wědoma. Dokładaj móhľoj za to rěčecć, zo njeje so Jacobæi při formulowanju listow na pisomnu předľohu abo diktat z pjera resp. erta maćernorěčneho Delnjoserba zľožowať, ale zo je list bjez cuzeje pomocy (chiba z podpěru Hornjoserba) na papjeru přinješť.

4.2.6 Njeprěwjedžena změna *e > o* we wokatiwje <kněže> ,kněžo‘

W delnjoserbsčiny wokatiw powšitkownje njewustupuje. K wuwzaćam (přir. mj. dr. MUCKE 1891: 316–318) liči forma *kněžo*, w kotrež je nastalo *-o* ze staršeho *-e*. W 1745-1 a 1745-2 je stajnje jónu pisanje <kněže> z njeprězwukowanym <e> dokładžene. Při tym pak njejedna so drje wo (dialektalnu abo archaisku) delnjoserbsku formu. Prawdžepodobny je česki (přir. *kněz – kněže*) abo hornjoserbski (přir. hornjoserbsce *knjěz – knježe*) wliw.

4.2.7 Refleks *-i* za *-<ije w nom. sg. <pišani> ,pisanje‘

W delnjoserbsčiny kontinuuje so *-<ije w nom. sg. werbalnych substantiwow jako *-e*, přir. SRA (11: 108 sc.). Zapis <pišani> w 1745-2 drje rezultuje z českeho wliwa, přir. česke *psaní*.³⁴ Potencielnje by tež hornjoserbski wliw móžny był. W staršich hornjoserbskich rěčnych pomnikach jewi so husćišo tež za kontinuant *-<ije pisanje <i> resp. <j>, přir. KAULFÜRST (2012: 166–170).

4.2.8 Labiowelarizacija *y > u* w dokładže <abu> ,aby‘

Póďla pisanja <abũ> (1745-1, 1745-2) namaka so w 1745-1 jónu tež zapis <abu>. Jeli njeje pisar diakritiske znamješko njewotpohladnje zabyť, móhľo so jednać wo wotbľyšč labiowelarizacije. Na chabľanje mjez [u] a [i] skedźbnja mj. dr. HAUPTMANN (1761: 26): „U und ũ wechseln mit einander in vielen Wörtern, als: mu und mü, wir, wu und wũ, ihr, ja bu und ja bü [...]“. Grafem <u> móhl w tym padže za [u] abo [u] stać, přir. MUCKE (1891: 95 s.): „In den westlichen Dialecten des Ns. und Os. wird [...] jedes y nach Labialen in

³² Tu abstrahuje so wot móžnych historiskich pisanjow w čěšćiny, słowaksčiny a hornjoserbsčiny.

³³ Formy z přězwukowanym *-ćo* wustupuja tež w přechodnych dialektach a na sewjerezapadneje periferiji hornjoserbskeho dialektalnego kontinuuuma, přir. SRA (12, 284–286).

³⁴ Wužiwanje grafema <j> w přěnej zľožce porno tomu hodźi so jako słowakski wliw wuľožować: Mjeztym zo ma čěšćina infinitiw *psát*, ma słowakščina *pisat’*. Doľhe *i* pak wustupuje tež w čěšćiny w słowach ze samsneje słowneje swójby, přir. *pisář*. Dalše příklady za wužiwanje grafema <j> w poziciji, hdžež wustupuje w čěšćiny abo słowaksčiny doľhe [i:], namakaja so pod 4.1.4.

manchen Orten (von Bischofswerda über Kamenz bis in die Nähe von Hoyerswerda) wie ó, in anderen (von Wittichenau über Senftenberg bis in die Nähe von Drebkau) wie volles u und weiterhin von Drebkau über Vetschau bis Lübbenau-Lübben (im westlichen Spreewald) wiederum wie ó gesprochen“.³⁵

4.2.9 Njewustupowanje protezy w dokladže <o> ‚wó‘

Pódla pisanja <wo> (1745-1, z akuzatiwom) wustupuje w lisće 1745-2 prepozicija <o> ‚wó‘ (z lokatiwom) bjez protezy. Jedna so prawdžepodobnje wo bohemizm resp. slowakizm. Za to rěči, zo mjenowana prepozicija z lokatiwom w staršej delnjoserbsčínje de facto njewustupuje (město njeje wužiwa so *wót* z genitiwom). Nimo toho njeeksistuja drje w tamnych delnjoserbskich tekstach toho časa doklady za to, zo by so proteza w tym fonetiskim konteksće zhubiła. W čěskich tekstach porno tomu je pod wliwom kodifikacije pisanje <o> (pódla <wo>³⁶) rozšěrjene, tež w kónčinach (Čechi, zapadna Morawa), hdžež proteza při ertnej realizaciji wustupuje. We wuchodnych morawskich narěčach a w slowakščinje njeje proteza scyła nastala. W džensnišich delnjoserbskich dialektach drje dominuja formy bjez protezy (přir. SRA 13: 189–198), historiske pisanja pak pokazuja, zo prawdžepodobnje we 18. lětstotku hišće tak njebě. EksPLICITNJE formulje LEHMANN (1739: nječislowane předslowo), kotryž zawjedže za relewantnu poziciju wosebity grafem <w>: „Das durchstrichne w ist an denjenigen Orthen zu befinden, wo einige im Aussprechen an stat des W. ein H. lesen.“ FABRICIUS (1709), na kotrymž je so Jacobæi při pisanju prawdžepodobnje orientował, přir. wotrězk 4.1, pisa w relewantnych pozicijach přewažnje <ho->, preferuje pak pola wěstych leksemow <w>, na př. <woko> (15x), <hoko> (1x).

4.3 Wosebitosće na polu morfologije

Kaž hižo na polu fonetiki, tak wustupuje w 1745-1 a 1745-2 tež we wobłuku morfologije rjad wosebitosćow, kotrež móža być starše/dialektalne delnjoserbske, ale (na zakładže interferency) tež cuzorěčne. Wujasnjenja skedźbnjeja na móžny pochad tajkeho njedelnjoserbskeho wliwa. Wot diachroniskeje a/abo dialektalneje diferenciacije čěščiny, slowakšćiny a hornjoserbsčiny so při tym zwjetša zaso abstrahuje.

4.3.1 1. wos. sg. werba *byś* <βem> ‚som‘

Forma 1. wos. sg. prez. werba *byś* kontinuuje *jes-мъ > *jsmь, tute kopjenje konsonantow je so ze swarabhaktijowym wokalom (anaptyksu) rozpušćilo (přir. SRA 12: 260). W delnjoserbsčínje je tutón wokal jednotnje *o*. W 1745-2 wustupowacy jónkrótny zapis <βem> ‚som‘ z <e> (pódla 4x <βom>), dwójce w 1745-1, dwójce w 1745-2) je bohemizm.

³⁵ Dokładnje přeslědžil je poměry labiowelarizacije MICHAŁK (1964), wěste periferne kónčiny pak njeje móhl hižo přeslědžić.

³⁶ W přenjejoj položcy 18. lětstotka wužiwaše so w čěščínje powšitkownje hišće <w> město džensnišeho <v>.

4.3.2 Kóncowka *-u* w 1. wos. sg. i-konjugacije werbow

W džzensnišej delnjoserbsčinje je kóncowka 1. wos. sg. prez. werbow i-konjugacije *-im/-ym* (přir. SRA 11: 254–258). W listomaj pak steji w relewantnych pozicijach stajnje kóncowka *-u*: <pfchoŝu> ‚pšosym‘ (1745-1, 1745-2), <pfchiruzu> ‚pširucyju (pširucym)‘³⁷ (1745-1, 1745-2). Tute starše formy njejsu za srjedź 18. lětstotka njewššedne. Paralelne dokłady namakaja so mj. dr. pola FABRICIUSA 1709, KNESCHKIUSA 1727, LEHMANN 1739, HAUPTMANNA 1769. Jednotliwe zapisy toho typa namakaja so hišće w druhej položcy 19. lětstotka.³⁸ CHOINANUS 1650 wopisuje wobě formje a ma kóncowku *-u* za typisku wokoło Choćeбуza, mjeztym zo připisuje inowaciju na *-m* wokolnje wokoło Lubina a Storkowa (přir. SCHUSTER-ŠEWIC 1967: 348).³⁹ HAUPTMANN (1761: 227) naliči w swojej gramatice bjez podaća regionalneho rozdžěla wobě formje.

4.3.3 Kóncowka *-ech* w lok. pl. substantiwow

Normalna delnjoserbska kóncowka lok. pl. substantiwow je *-ach*.⁴⁰ W listomaj je dwójce dokładžena forma *-ech*: <Drežd'anech> (1745-1) resp. <Dreždanech> (1745-2). Při tym jedna so wo bohemizm, přir. česce v *Drážďanech*, ale hornjo- a delnjoserbsce w *Drježdžanach*, slowaksce v *Drážďanoch*. Dla pisanja <žd, žd'> přir. wotrězk 4.1.8.

4.3.4 Móžny refleks českeje kóncowki dat. sg. fem. *-é* (<wafche> ‚wašej‘)

Dokład <wafche> ‚wašej‘ (1745-2) je, jeli njeinterpretuje so <e> jako reprezentant za wurjekowanje [ej] (přir. wotrězkaj 4.1.3 a 4.3.8), prawdžepodobnje wuskutk strukturelneho rozdžěla mjez čěščinu a tamnymi zapadosłowjanskimi rěčemi: W čěščinje ma dat. sg. fem. pola adjektiwow a adjektiwiskich pronomenow kóncowce *-í* a *-é* (*vaší, cizí – své, dobré*).⁴¹ W serbsčinje, slowakščinje a pólsčinje knježi tu jednotnje kóncowka *-ej* (*wašej/wašej/waszej, cuzej/cudzej, swojej/swojej, dobrej*). Tež w čěščinje knježeše zwonka kodifikacije tendenca wužiwać kóncowku *-ej* město *-é*.⁴² Je móžno, zo pisa awtor listow generalizowane serbske *-ej* hyperkorektnje hladajo na čěščinu jako *-e*.

4.3.5 Kóncowka nom. sg. neutr. pronomena *waš* na *-e* <wafche> ‚wašo‘

Dokład za nom. sg. neutr. <wafche> (1745-2) z dokładženym <e> město formy na *-o* je prawdžepodobnje bohemizm, slowakizm abo hornjosorabizm. Njeje pak cyle wuzamknjene, zo móhlo so tež wo dialektalnu delnjoserbsku formu jednać. MUCKE (1891: 405) naspomni tajke „namentlich in den meisten Orten des Spreewälder und des südöstlichen Spremberger Dialects“. SRA (12: 10) pak ma jeho wuwjedženja nastupajo nominatiw za

³⁷ Perfektiwne werby i-konjugacije wšak su so z rozšěrjenjom wo infiks *-jo-* powšitkownje přewjedli do o-konjugacije, přir. SRA (12: 230–233) a KAULFÜRST (2005: 47–58). Konjugowanje relewantnych perfektiwnych werbow po i-konjugaciji je džzensa zestarjene.

³⁸ Přir. <https://dolnoserski.de/korpus>, pytało je so za regularnym wurazom „p.cho[sfB]+u“.

³⁹ Přir. tež rukopis <http://digital.slub-dresden.de/id470126655/337> [02.06.2021].

⁴⁰ Jenož pola wěstych substantiwow wustupuje pódlu toho tež *-och* a to wosebje na juhowuchodnej periferiji delnjoserbskeho rěčneho teritorija, přir. SRA 11: 227–230.

⁴¹ Kóncowka *-é* je při tym wuslědk historiskeho wurunanja z kóncowku genitiwa, přir. LAMPRECHT/ŠLOSAR/BAUER (1986: 182, 187, 189).

⁴² Přir. HANKA (1849: 140) „V ženském Datívu (B.) říká se obyčejně *ej* místo *é*: *tej dobrej ženě*, a tento východ mají hned již staří rukopisové.“

nadgenerěrowanje na zakładže skłonjowanych formow z *e*: „Die Existenz der Kasusformen auf *-ego, -emu* ist kein Beweis für die Endung *-e* im Nom. sg. n. Auch MSS [rúkopisne materialije tutoho atlasa; přisp. awtorow] belegt aus Orten des Spreewaldes [...] Kasusformen vom Typ *mójego* (jedoch nur *našogo!*), dennoch lautet auch in diesen Orten der Nom. sg. n. stets nur auf *o* aus: *mójo, twójo, našo*.“ Zajimawe su w tutym konteksće dokłady za nom./ak. pola KNESCHKIUSA 1727 a LEHMANN 1739, wobaj skutkowaštaj w Starej Darbni, kotrež drje njeběchu awtoram SRA znate: <našche> (KNESCHKIUS 1727: 20, 85, 89; pódlá 2x <našcho>), <βwoje> (KNESCHKIUS 1727: 43, 100, 141, 145; pódlá 7x βwojo), <moje> (KNESCHKIUS 1727: 175; pódlá 11x mojo); <wašche> (Lehmann 1739: 95), <βwoje> (LEHMANN 1739: 7, 89, 111), <Sβwoje> (LEHMANN 1739: 41). Tež w Lubnjowskich spěwarskich (HAUPTMANN 1769: 48) namaka so dokład <βwoje>, byrnjež HAUPTMANN (1761: 182 s.) w swojej gramatice powšitkownje formy na *-o* podať a w připisu wo tym informowať, zo wužiwaja někotři w genitiwje, datiwje a lokatiwje (potajkim nic w nominatiwje/akuzatiwje) tež formy na *-e*.

4.3.6 Wot zdónka *mn-* tworjene formy dat. a ak. <mňe> ,mňe‘, kotrež njestaja po prepoziciji

W listomaj 1745-1 a 1745-2 namakaja so dokłady za kazusowe formy pronomena *ja*, kotrež su tworjene wot zdónka *mn-*, njestaja pak po prepoziciji. Dokłady za datiwowe formy su *zinj mňe dobru nažeiu*, *cyni mě dobru nažeju*, *až wů mňo [...] mužefche pomagašch*, *až wy mě [...] móžošo pomagás* (1745-1), *wašche mňe pšcheze spodobňe pišani*, *wašo mě pšecej spódobne pisanje*, *wašchu huβoku mňe [...] hůpokafanu dobrošch*, *wašu wusoku mě [...] wopokazanu dobroš* (1745-2), dokład za akuzatiw je *abu mňe kšcheli [...] recommendirowašch*, *aby mě kšeli [...] rekomenděrowás* (1745-1). Njeje trjeba, to jako čěski abo słowakski wliw interpretowať, přetož w staršej delnjoserbšćinje njejsu wotpowědne pady ředke, přir. *chtošch mne woznawuie*, *chtož mě woznawa* (JAKUBICA 1548: Mt 10,32), *Togodlia chtosch mno poβnaio*, *Togodla, chtož mě póznajo* (NT 1600: Mt 10,32), *kotariž mňo poβnašch bužo*, *kótaryž mě póznaš bužo* (FABRICIUS 1709: Mt 10,32), *chtož mňo poβnašch bužo*, *chtož mě póznaš bužo* (BIBLIJA 1868: Mt 10,32); *as ty mňo*, *až ty mě* (LEHMANN 1739, 83), *jo mňe dal*, *jo mě dať* (KNESCHKIUS 1727: 25). Jeli njewotpowěduja tajke formy staršemu uzusej wurjekowanja, jedna drje so wo hyperkorektnje wužiwanje: Awtorojo mějachu wot zdónka *mn-* tworjene formy za poľne, wot zdónka *m-* tworjene pak za skrótšene, njedospoľne.

Tež fakt, zo kónča datiwowe formy a jedyn z dokładow za akuzatiw w listomaj (hinak hač w džensnišej standardnej delnjoserbšćinje) na *-e*, njehodži so jako jasny bohemizism abo slowakizism interpretowať. Na zakładže wšelakeje dialektalneje distribucije formow na *-e* a *-o* (přir. SRA 12: 89–98)⁴³ namaka so tež w staršim pismowstwje husto wariantna na *-e*. FABRICIUS (1709) ma w datiwje (a lokatiwje) *-e*, w genitiwje a akuzatiwje *-o*. Tutu distribuciju ma (po swědčenju SRA 12: 90, 92, 94) tež CHOINANUS. Zajimawy je w tym konteksće dokład *až wů mňo [...] mužefche pomagašch*, *až wy mnjo [...]*

⁴³ Tež w najnowšich dialektalnych nahrawanjach, přistupnych pod <https://dolnoserbski.de/dobes> [01.06.2021], su formy typa *ku mnje*, *na mnje* často dokładžene.

móžo so pomagać (1745-1), kotryž ma w datiwje formu na -'o a je z tym jedyn z přernih dokładow za tutón typ scyla.⁴⁴

4.3.7 Hyperkorektny dat. sg. fem. <teje> ,tej'

Pola zapisa <teje> (1745-1) w frazy *k'teje pohufchnosczi* ,k tej (pó)wušności' drje jedna so wo hyperkorektno pisanje pod wliwom poměrow w čěščinje a/abo słowakščinje. Mjeztym zo wobě serbščinje formje genitiwa a datywa pronomena rozeznawatej (gen. *teje*, dat. *tej*), ma čěščina we woběmaj kazusomaj *té*, słowakščina we woběmaj *tej*.

4.3.8 Zapisy na <-e> město -ej (<pfcheze> ,pšecej', <najwaze> ,nejwěcej', <najlěpe> ,nejlěpjej'

W listomaj namaka so rjad formow, w kotrychž faluje na kóncu za džzensnišu standardnu delnjoserbščinu typiske -j. Sprěnja je to forma <pfcheze> ,pšecej' (1745-1, 1745-2), kotraž kontinuuje direktnje *predě se/se, mjeztym zo je formje *pšecej* historisce přistupila partikla -j. W delnjoserbskich dialektach pak dominuja w materialu SRA (10: 265) nje-rozšěrjene formy typu *pšece*, *pšecy*.⁴⁵ Tež w „Korpusu maminorčeneje dolnoserbšćiny“ njejsu tajke formy rědko.⁴⁶ Dokładaj w listomaj dyrbitej so tuž jasnje hódnoćić jako delnjoserbskej, přir. tež zasadne pisanje *pfcheze* pola FABRICIUSA 1709.

Njejasna je interpretacija powšitkownje dwělomneho (přir. wotrězkaj 4.2.1 a 4.2.2) dokłada <najwaze> ,nejwěcej' (1745-1). Tež tu móže wukónc na <-e> być typiska delnjoserbska forma. Tak pisa FABRICIUS (1709) pódla jeničkeho dokłada <wězej> ,wěcej' (Hebr 10,25) hewak <wěze, weze, wězi, wezi>. Tajke dokłady namakaja so tež pola KNESCHKIUSA (1727: 41, 2x <wezi>), HAUPTMANNA (1769: 39, <Wězi>) abo w ST 1796 (Gen 35,10, <wězi>).

Pola dokłada <najlěpe> ,nejlěpjej' (1745-1) je prawdžepodobnosť, zo jedna so wo delnjoserbsku formu, najniša. W materialu SRA (12: 129–134) jewja so na delnjoserbskim rěčnym teritoriju pola komparatiwow njekongruentnych formow adjektiwow bjez wuwzaća formy na -ej. Tež w historiskich delnjoserbskich tekstach njeje za *lěpje(j)* forma bjez -j dokładžena. Dokłady typu <lěpé> pola LEHMANN (1739: 21, 105) dyrbjaja so na zakładze wot njeho wužiwaneho prawopisa jako dokłady za typ *lěpjej* hódnoćić, přir. pisanja kaž <Sackfojské> ,Saksojskej' (LEHMANN 1739: 9) a <démü> ,dejmy' (LEHMANN 1739: 21). Wo pisanju <naj-> přir. wotrězk 4.2.1.

Móžna by tež interpretacija była, zo steji tu diskutowane <-e> za wurjekowanje [ej]. Tute wujasnjenje pak je mjenje prawdžepodobne. W listomaj je dosć dokładow za to, zo pisa so -ej jako <ej, ei>. K nim słuša tež njeprawidłownje tworjeny komparatiw <winowatei> ,wěcej winowaty' (přir. wotrězk 4.1.3). Podobna problematika jewi so tež we wotrězku 4.3.4.

⁴⁴ SRA (12: 92) pisa „Die Dativform *mnjo* scheint auch tatsächlich erst durch Fryco [...] (1796), in die ns. Schriftsprache gebracht worden zu sein.“ W NT 1600 wšak jewi so (w transliteraciji Schustera-Šewca) jónu dokład *kumnio* (Jan 6,35) pódla wulkeje ličby dokładow za -'e.

⁴⁵ Pola typu *pšecy* je -y we wuzwuku po interpretaciji SRA (10: 264) nastalo přez analogiju k adwerbam kaž *slězy*.

⁴⁶ Korpus je přistupny pod <https://dolnoserbki.de/dobes> [01.06.2021]. Transkribowane su wotpowědne formy, tež te na -y, jako *pšecej* resp. *pšece*.

4.3.9 Bjezprepozicionalny instrumental <ſchelakjm> ‚ze wſak(ora)kim‘

W (hornjo- a delnjo)serbſćinje wužiwa so instrumental, hinak hač w čeſćinje a ſlowakſćinje, zasadne z prepoziciju. Wužiwanje instrumentala bjez prepozicije w dokładže <ſchelakjm> ‚ze wſak(ora)kim‘ (1745-1) w frazy *was [...] ſchelakjm dobrjm [...] žognowaſch* ‚was [...] ze wſak(ora)kim dobrym [...] žognowaſ‘ drje dyrbi so jako bohemizm/ſlowakizm hódnoćić. (Wo – hladajo na delnjoserbſćinu – leksikaliskej wosebitoſći <ſchelak-> hlej 4.4.1.)

4.3.10 Wokalizowana warianta prepozicije <ke> ‚ku‘

Pola dokłada <ke> w 1745-2 město wočakowaneho *<ku> jedna so prawdžepodobnje wo bohemizm abo hornjosorabizm. We woběmaj rěčomaj wokalizuje so prepozicija *k* z *e*, přir. češke *ke mně*, hornjoserbske *ke mni*. W delnjoserbſćinje, ſlowakſćinje⁴⁷ (a tež póľſćinje) pak rozſěrja so samsna prepozicija z *u*, přir. delnjoserbske *ku mnjo*, ſlowakske *ku mne*, póľske *ku mnie*. Njeda pak so cyle wuzamknyć, zo jedna so pola dokłada <ke> pola Jacobæija wo delnjoserbski rěčny fenomen. W najstarſich delnjoserbskich rěčnych pomnikach jewja so rědko tež dokłady za *ke*, přir. HES (s. 508). Jedyn z přikładow je <gethō> ‚ku tomu‘ (MOLLERUS 1574: 13r).

4.3.11 Konjunkcija <dokalaž> ‚dokulaž‘

We woběmaj listomaj namaka so wosebity pendant k typiskemu delnjoserbskemu *dokulaž*: <Dokalaž> (1745-1) resp. <dokalaž> (1745-2). SCHUSTER-ŠEWIC (HES: 158) njena-spomni (pod heſlom *dokelž*) ani za hornjo-, ani za delnjoserbſćinu formu, kotraž by kontinuowała *do-ka-li-že.⁴⁸ W starſich hornjoserbskich rukopisach pak namakaja so dokłady wotpowědneje konjunkcije na <dokal->, mj. dr. we Wyrgačowym rukopisu (WYRGAČ 1907: 102, 103), w Koklowym rukopisu (přir. DUČMAN 1870: 99), w Bartſkim rukopisu⁴⁹ a w rukopisomaj Prätoriusoweje komisije Lit C/D.⁵⁰ Tež w Hornjowujězdžanskej agendže jewi so – w dotal (HÓRNIK 1869; SCHUSTER-ŠEWIC 1967, s. 76–78) njewozjewjenych pasažach – pisanje <dokalfch>, w Lubijskim rukopisu (přir. WÓLKOWA/ŠĚN 2001, s. 46 a passim) namaka so zapis <dokälž>.⁵¹ W dotal digitalnje přistupnych delnjoserbskich rěčnych pomnikach njejsu so wotpowědne formy namakali. Jeničce pola SCHINDLERA (1791: 129) so – pódla 28x <dokul-> – pozdaću tajki dokład namaka (<dokalaž>). Potrjecheny grafem pak je wosebity a njewotpowěduje po formje tamnym pis-mikam <a> we wonym čišću: Lěwy bok njeje skulojčeny, ale skerje runy kaž pola grafema <u>).

Formy z <ka> w 1745-1 a 1745-2 njehodža so tuž jednozmyslnje interpretować. Wězo njehodži so wuzamknyć, zo eksistowachu delnjoserbske dialektalne formy typa *dokalaž*

⁴⁷ Dialektalnje móžeja tež druhe wokalizowanja wustupować, tak jewi so w zapadosłowakſkich narěčach tež *ke*.

⁴⁸ HES drje pokaza na formu <dokawasch> pola Jakubicy 1548, připisa pak „Tschechismus!“: Woprawdže wſak hodži so pisanje <dokawasch> skerje k češkemu *dokavad* <*do-ka-va-de (REJZEK 2001: 139). HES cituje dokład Gal 3,19. Tomu móže so dalſi dodać: JAKUBICA 1548: Rom 11,25.

⁴⁹ Přehladał je so w Serbskim instituće předležacy digitalny wotpisk.

⁵⁰ Přir. nůžku 49.

⁵¹ Džakuju so Soni Wólkowej za wotpowědnu pisomnu informaciju.

a zo je Jacobæi je přez ertne posrědnistwo delnjoserbskeho informatora přiwzał. Zdruha móže so wo hornjoserbski wliw jednać. Wuzamknýc njehodži so tež wliw słowakskeho *dokial'*, dialektalnje *dokál* (SSN I: 339 sc.) z woznamom ‚kak dołho‘.

4.3.12 Paralelne wustupowanje wariantow <ňent, n̄ent, nietk, ňetk, ňeto> ‚n̄ento‘

W přepytywanymaj listomaj wustupuja dokłady za morfologisce so rozeznawace warianty *n̄eto*, *n̄etk*, *n̄ent* porno sebi: <ňent, ňeto> (1745-2), <n̄ent, nietk, ňetk> (1745-1). Napadnej stej při tym wosebje dokładaj <n̄ent, ňent >, přetož warianta z *-n-* wustupuje w tekstach, kotrež su w SI digitalnje přistupne a su nastali do 1745, jeničce pola JAKUBICY 1548 a THARAEUSA 1610. Wobaj tekstaj Jacobæi prawdžepodobnje njeznaješe. FABRICIUS (1709) pisa powšitkownje <ňeto> (> 300x, na př. Mt 2,9), jónu jewi so pola njeho <ňet> (Mt 21,40) a trójce <ňetk> (Mt 9,18, Mt 11,12, Jan 4,47). Formu z *-n-* Fabricius njeznaje. Samsne přitrjechi na MOLLERUSA 1574⁵² a po swědčenju SRA (10: 262) Choinanusa. Tež KNESCHKIUS 1727 a LEHMANN 1739 tajke formy njeznajetaj.⁵³ Tute poměry móhli za to rěćec, zo je Jacobæi delnjoserbsćinu – nimo lektury přistupnych tekstow – tež direktnje wot maćernorěčneho Delnjoserba słyšał, kotryž pochadžeše skerje z wuchodneho džěla rěčneho teritorija (přir. pozdžiši dialektalny staw w materialu Serbskeho rěčneho atlasa [SRA 10: 262 sl.]).

4.3.13 Demonstratiwny pronomen *takowy ‚taki‘

Typiska delnjoserbska (a pólska) forma demonstratiwneho pronomena je *taki*, słowaska *taký*, hornjoserbska *tajki*. Hladajo na delnjoserbske pismowstwo wustupuja jeničce pola JAKUBICY 1548 zapisy typa <takow->, štož hódnoći Schuster-Šewc w HES (s. 1495) jako bohemizm. Jenak drje dyrbi so sudzić wo dokładže ak. sg. fem. <takowu> ‚taku‘ w 1745-2, přir. česke *takový*.

Napadnje, zo njewustupuje w 1745-1 a 1745-2 žana korektna delnjoserbska forma pronomena *taki*. Jenički dalši relewantny dokład je <takejom> ‚takem‘, přir. wotrězk 4.3.15.

4.3.14 Adjektiw *strowny* ‚strowy‘

Adjektiw *strowny* we woznamje ‚strowy‘ je z wotwodženkami w staršej delnjoserbsćinje wospjet dokładzeny, přir. *tak abü kuždi ficher spal – a witsche strowni gorejstal* (LADDEMANN 1791: 130), *dai nam mérne, strowne a gluzne Lěto* (SCHINDLER 1824: 7). Dokład ak. sg. mask. <strownego> (1745-1) so tu zarjaduje. W słownikach njeje adjektiw *strowny* dotal z woznamom ‚strowy‘ registrowany.

4.3.15 Lapsus <takejom> ‚takem‘

Forma <takejom> (1745-1) město *takem* we frazy *wó takejom hobwěscžeńu* drje je lapsus. Wón móhl z toho rezultować, zo měješe pisar spočatnje femininum na mysli (*we takej ...*). Město delnjoserbskeho neutruma *wobwěscjenje* móhl na př. němski femininum *Beteuerung*, *Versicherung* wuchadžišćo tajkeho misnjenja być. Zakónčenje dokłada <ta-

⁵² Přepytał je so w SI předležacy elektroniski wotpisk. Regularny wuraz „,b[ńn]i?[ečyěiě]nth?“ ničó njenamaka, mjeztym zo eksistuja za „,b[ńn]i?[ečyěiě]th?“ wuslědkki.

⁵³ Přir. nózku 52.

kejom> na <om> móhl wotblyšćować słowakski wliw, přir. słowaksce *o tom – o takom*, delnjoserbsce pak *wó tom – wó takem*.

Móžna je tež interpretacija, zo jedna so wo (nje poradžene) zdelnjoserbsćenje českeje formy *takovém* pod wliwom toho, zo wotpowěduje českmemu *e* w delnjoserbsčinje w tójšto pozicijach *o*, a českmemu *v* často *j*.

4.3.16 Lapsus: lok. sg. fem. <raže> ,raže‘ město gen. sg. fem.

Wužiwanje formy lok. sg. fem. <raže> ,raže‘ (1745-1) we frazy *podla teje raže* ,pla teje rady‘ drje je prosće lapsus. Wuchadžišćo móhlo być, zo měješe spisar lista spočatnje hinašu prepoziciju na mysl, kotraž žada se j lokatiw, na př. *pśi*.

4.4 Wosebitosće na polu leksiki

4.4.1 Kontinuant *vъše-li-jakъ

W delnjoserbsčinje normalnje kontinuanty *vъše-li-jakъ njewustupuja, wočakowany delnjoserbski ekwiwalent by był *wšakoraki*. Dokład <ščelakjm> ,wšak(orak)im‘ (1745-1) je tuž chětro wěsće pod wliwom druheje zapadosłowjanskeje rěče nastał. Při tym pokazuje pisanje <lak> (a nic *<liak> abo podobnje), wuzamkne-li so póšćina (přir. *wszelaki*, *wszelako*), skerje na hornjoserabizm (přir. hornjoserbske *wšelaki*, *wšelako*, słowakske *všelijaký*, *všelijako* a česke *všelijaký*, *všelijak*).

4.4.2 Požčonka <pfarei> ,fara‘

Požčonka *faraj(a)*, snano tež *farej(a)*, z němskeho *Pfarrei*, njeje dotal w delnjoserbskich słownikach registrowana. W 1745-2 namaka so dokład dat. sg. <pfarei> (wo pisanju z <pf> přir. wotrězk 4.1.9). Wón steji we frazy *k’ tei podla was něto proŕbnei serbskej pfarei* ,k tej pla was něto proznej serbskej farje‘. Njeje jasne, hač steji zapis za skłonjowanu formu (*p*)*faraji*, abo za indeklinabelne (*p*)*faraj*.⁵⁴

4.5 Hódnoćenje rěčnych wosebitosćow w listomaj 1745-1 a 1745-2

We wotrězkach 4.1–4.4 předstajane wosebitosće prezentuja (njejedna-li so w konkretnym padže wo lapsusy) z wulkeho džěla pak historiske (zdžěla dialektalne) delnjoserbske formy, pak interferencne zjawy druhich rěčow (čěšćiny, słowakšćiny, hornjoserbsćiny, druhdy němčiny). Při tym njehodži so zwjetša jednozmyslnje postajíc, kotra rěč móhla w konkretnym padže wuchadžišćo za wosebity rěčny fenomen być. Přičina za to je (nimo njejednozmyslneho pisanja) powšitkowna podobnosć zapadosłowjanskich rěčow, wšelakorosć jich diachroniskich a dialektalnych wariantow. Druhdy móhla wěsta forma być wobwliwowana wot hornjoserbsćiny abo słowakšćiny, druhdy wot čěšćiny abo słowakšćiny atd. Napadne je pak mnóstwo prawdžepodobnych bohemizmw a/abo slowakizmw. Wone móhli za to rěčeć, zo je Jacobæi listaj sam spisał. Typiske delnjoserbske formy porno tomu, kotrež njemóža z tehdy přistupneho pismowstwa pochadžeć, su indic za to, zo měješe spisar listow snano direktny kontakt ze znajmjeńša jednej del-

⁵⁴ Přir. k tomu pisanje <nažei> ,nažej‘ (1745-2).

njoserbskorěčnej wosobu. Njeda so tež wuzamknyć, zo bě hornjoserbskorěčna wosoba při procesu nastawanja tekstow wobdźělena. Cyłkownje hodži so zwěsćić, zo je rěč při čitanju jasnje delnjoserbska a jako tajka zrozumliwa. Wotchilenja pak su markantne a móhli k negatiwnemu posudžowanju listow přez Lubinsku radu resp. wot njeje angažowanych fachowcow dowjesć (přir. wotrězk 2.). Wot mjenowaneho gremija zdźěleny negatiwny wusud dweju burow wo (ertnych) rěčnych kmanosćach Jacobæija (přir. wotrězk 2.) njezadžiwa: Hladajo na ličbu wočiwidnych wotchilenjow we widžomnje z prócu přihotowanym pisomnym dokumenće⁵⁵ dyrbi so z toho wuchadžeć, zo bě suma tajkich při spontanej ertnej produkčiji rěče wo wjele wjetša.⁵⁶

Je bjezdwěla móžno, zo je Jacobæi sam awtor přepytowaneju listow.

5. Edicija listow

Transliteraciji⁵⁷ předstajeneju delnjoserbskeju listow 1745-1 a 1745-2 přiřaduje so přepis, kotryž bliži so džensnišemu prawopisj. Fonetiske a morfologiske wosebitosće teksta pak so (z wuwzaćom pisanja <ó>) w tutej transkripciji njenormalizuja. Pola bohemizmow resp. slowakizmow, kotrež so tež na runinje prawopisa wuskutkuja, wužiwa so zdźěla grafemy z inwentara džensnišeje standardneje čěšćiny a slowakšćiny, na př. <d'>.

Dźělenje linkow w originalu so z techniskich přičin w transliteraciji a transkripciji njeprzewozmje. Město toho woznamjenja so nowa linka w originalu w transliteraciji z pomocu dwójneje padoruneje smužki (ll). Originalne dźělenje słowow so w transliteraciji wobchowa, w přepisu pak so wotpowědne dźěle słownych formow zwjazaja.

Paralelna kritiska, stawiznisce orientowana edicija wobeju listow namaka so na internetowym portalu sorabicon.de (MAHLING 2019a).⁵⁸

⁵⁵ Wosebita próca wo dobru delnjoserbšćinu móhla być zdomob zakład za to, zo wužiwa so w serbskimaj listomaj hinaše pismo dyžli w němskich listach Jacobæija. Je móžno, zo spytaše so pisar tež ze stilom pisma bóle na čišćanych publikacijach orientować, kotrež běchu prawdžepodobnje hłowne žórlo zaběry Jacobæija z delnjoserbšćinu.

⁵⁶ Negatiwny začišć móhli dalše strukturelne rozdźěle mjez delnjoserbšćinu na jednej a čěšćinu/slowakšćinu na druhej stronje zesylnjeć, na př. jenake wurjekowanje džensnišeju pismikow <i, y> jako [i] (čěšćina, slowakšćina) město rozeznawanja mjezy [i] a [i] (delnjoserbšćina).

⁵⁷ Dalokož technisce móžno, so grafiske wosebitosće rukopisow wobchowaja, džiwa so na př. na (přibližnu) poziciju diakritiskich znamješkow. Wšelake rukopisne podoby „kónčeho s“ (w rukopisu jewja so warianty, kotrež dopominaja na wulki pismik, na typiske „kónčne s“ a na s w kulowatym, njełamanym [„łačonskim“] pismje) podawaja so zjednorjejo jako <s>.

⁵⁸ Listaj namakatej so pod adresu <https://www.sorabicon.de/sorbische-kirche-luebben/edition> (č. 37 [1745-1] resp. 38 [1745-2] [01.06.2021]). Zasadu tuteje edicije su wopisane pod <https://www.sorabicon.de/sorbische-kirche-luebben/transkription-und-erschliessung-der-texte>.

5.1 List 1745-1

Dusoto - porožoni,
Gnadni Knes /

Wasa wulika dobrotu zinj mne dobru nazeiu / az
 Wu to same mojo ponziie Hspanie nebuzešbe t' pl,
 ma zarzasč. Da som wo tu ničk w Lublinie prop-
 na Gerbsta Hfarru, t' tje Pohusčdnosci, a tomu Zir-
 kijnemu Knešwu togo mesta pšpal. Dotalaz ja
 nent wem / az Wu mne, pšči tci wězi najwaze mu-
 zešbe pomagasč; ga Was ničk poslušebnie pščo-
 pu / abu mne tšebeli podla teje Xaze w Lublinie naj-
 lipe rečmendirowasč. Kotaru Dusotu Gnadu, zu
 ja zas mojego ziwenia pšbes drugu službu sarownasč
 togo pat ščogomoznego Bohga ščanne pščosišč / abu
 won tšbel, Was, Gnadni Kneze, dluzto ščownego
 ščariasč / na pščebiwu ščbi tščachosčbe hoplewasč /
 pščed ščytnim šym swarnowasč / a ščelakim dobrim, wo
 na ato na ščeli tak tete na dušči zognorowasč. A wo
 takejom hłowiczeniu ja se do tej samej Wasčbi Gna-
 di pakraho pščirazu / a pščuze som /

Dusoto - porožoni,
Gnadni Knes /

Wasč

Drejdanech.
 di. G. Nov.
 1745.

t' ščytnim služ-
 bam a Modlenie
 gottowi,
 M. Jo. Jacobai
 #

<p>Huškoko-porožoni / Gnadni Kñes /</p> <p>Wafcha welika dobrota zinj mñe dobru nažeju / až Wu to bame mojo ponjžne Pjbañe ñebužefche k'blē- mu žaržafch. Ja Bom wo tu nietk w Lūbbiñe proß- nu Serbfku Pfaru, k'teje Pohufchnofčzi, a tomu Zir- kwjnemu Kñeftwu togo mēfta pjał. Dokalaž ja nēnt wēm / až Wu mño, pŕchi tei wēzi najwaze mu- žefche pomagafch; ga Was ñetk poßlufchñe pŕcho- bu / abu mñe kŕcheli podla teje Raže w Lūbbiñe naj- lēpe recomēdirowafch. Kotaru huškoku Gnadu, zu ja zaß mojogo žūweña pŕches drugu ßlužbu farownafch togo pak ŕchogomoznego Bohga ŕtauñe pŕchoßifch / abū won kŕchel, Was, Gnadni Kñeže, dlujko ŕtrownego ŕ'žaržafch / na pŕchefchiwo ŕchei tŕchachofche hoplēwafch / pŕched ŕchynjm ßljm ŕwarnowafch / a ŕchelakjm dobrjm row no ako na ŕchēle tak teke na duŕchi žognowafch. A wo takejom hobwēfczeñu ja ŕe do tej ŕamej Wafchei Gna di pakrahs pŕchiruzu / a pŕcheze ßom /</p>	<p>Wusoko-pórožony gnadny kněz.</p> <p>Waša wjelika dobrota cyni mnje dobru nažeju, až wy to same mójo pónižnje pisanje njebužeše k złemu žaržaš. Ja som wó tu nět k w Lubinje proznu serbsku pfaru k teje pówušnosći a tomu cyrkwinemu kněstwu togo města pisał. Dokalaž ja nēnt wēm, až Wy mnjo pŕi tej wěcy najwace móžeše pomagafch, ga was nět k pósluŕnje pŕosu, abu mnje kŕšeli pódla teje raže w Lubinje⁵⁹ najlěpje rekomēdērowafch, kótaru wusoku gnadu cu ja cas mójogo žywjenja pŕez drugu ŕlužbu zarownafch, togo pak wšogomócnego Boga stawnje pŕosyŕ, aby wón kŕšel was, gnadny kněz, dlujko strownego zžaržaš napŕšeŕiwo wŕej tŕchachofche woplēwafch, pŕed wŕyknym złym zwarnowafch a wŕelakim dobrym rowno ako na ŕšele tak teke na duŕy žognowafch. A we takejom wobwēŕcēñu ja se do tej samej waŕej gnady pak raz pŕirucu a pŕeŕe som,</p>
<p>Huškoko-porožoni / Gnadni Knes / Wafch</p>	<p>Wusoko-pórožony, gnadny kněz, Waš</p>
<p>k ŕchynjm ßluž- bam a Modleñu gottowi / M. Jo. Jacobæi. mp</p>	<p>k wŕyknym ŕlužbam a módlenju gótowy m[agister] Jo[hannes] Jacobæi. m[anu] p[ropria]</p>
<p>Dreždānech. dñ. 6. Nou. 1745/.</p>	<p>[W] Drježdānech, dnj[a] 6. now[embra] 1745.</p>

⁵⁹ Dalšej móžnej čitani: <Libin, Lübin>.

5.2 List 1745-2

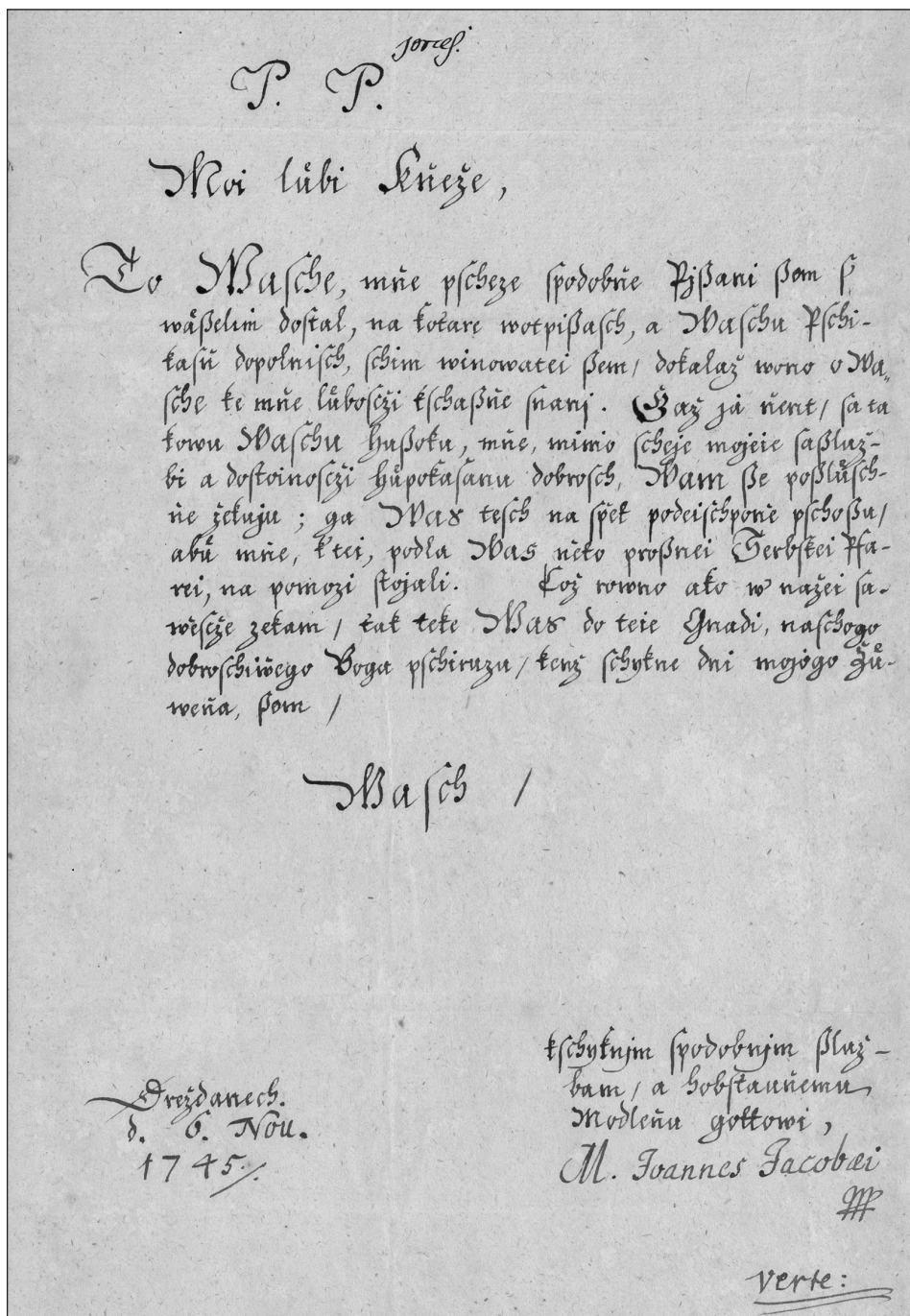

Foto: Wokresny archiw Dubja-Błöta, A-4 Lübben, čo. 5872; repr. Braniborski krajny hlowny archiw

<p>praef. P. P. Moi ľubi knęze,</p> <p>To Waſche, mņe pſcheze ſpodobņe PjĽani Ľom Ľ ſ waĽelim doſtal, na kotare wotpiĽaſch, a Waſchu Pſchi- Ľ kaſņ dopolniſch, ſchim winowatei ſem / dokalaĽ wono o Wa, Ľ ſche ke mņe ľuboſci kľchaſņe ſnanj. GaĽ ja ſent / ſa ta Ľ kowu Waſchu huĽoku, mņe mimo ſcheje mojeie ſaĽluĽ- Ľ bi a doſtoinoſci hľpokaſanu dobroſch, Wam ſe poſľľuſch- Ľ ſe ſekuju ; ga Waſ teſch na ſpęt podeiſchponę pſchoĽu / Ľ abľ mņe, k'tei, podla Waſ nęto proĽnei SerĽkfej Pfa- Ľ rei, na pomozi ſtojali. CoĽ rowno ako w' naĽei ſa- Ľ węſcze zekam / tak teke Waſ do teie Gnadi, naſchogo Ľ dobroſchiwego Boga pſchiruzu / kenĽ ſchykne dni mojogo Ŵľ- Ľ weņa, ſom /</p> <p>Waſch / Ľ kſchyknjm ſpodobnjm ĽluĽ- Ľ bam / a hobſtaunęmu Ľ Modleņu gottowi, Ľ M. Joannes Jacobęi Ľ mp</p> <p>DreĽdanech. Ľ d. 6. Nou. Ľ 1745/</p> <p><u>verte:</u></p>	<p>praes[entatum] P[raemiſſis] P[raemittendis] Moj luby knęze,</p> <p>to waſe mņje pſece ſpodbobņe piſani ſom z wjaſelim doſtaľ, na kótare wótpiſaſ a waſu piſikazń dopoľniſ ſym winowatej ſem, dokalaĽ wóno o waſe(j) ke mņje ľubosći kſaſņje znani. GaĽ ja ſent za takowu waſu wusoku, mņje mimo wſeje mojeje zaſľuĽby a doſtojnoſci wupokazanu dobroſ wam ſe poſľuſņje Ľękuju, ga waſ teĽ naſpjet pódejſp[j]onje pſoſu, aby mņje k tej póďla waſ nęto proznej ſerbskej (p)faraj na pomocy ſtojali. CoĽ rowno ako w naĽeji zaſęce cekam, tak teke waſ do teje gnady naſogo dobroſiwjego Boga piſirucu, kenĽ wſykne dni mójogo Ŵywjenja ſom</p> <p>Waſ k wſyknym ſpodbobnjm ſľuĽbam a wobſtaſnjemu móďlenju gótowy magiſter Joannes Jacobęi m[anu] p[ropria]</p> <p>DręĽdanech d[nja] 6 Nov[embra] 1745</p> <p>verte:</p>
--	--

6. Bibliografija

- BERNOLÁK, Anton 1787: *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum, de divisione illarum, nec non accentibus; cum adnexa linguae Slavonicae per regnum Hungariae usitatae compendiosa simul et facilis Orthographia*. Posonii [Bratislava].
- BIBLIJA 1868: *Biblija abo to zeľe Sswęte Piſmo Starego a Nowego Testamenta, do ſerbskeje ręzy pſchewawjone. Wot nowotki pilņe pſchegľędane a pſcheporęĽane*. Halle.
- CHOINANUS, Johannes 1650: *Linguae Vandalicae ad dialectum districtus Cotbusiani formandae aliqualis Conatus* (rukopisny wotpisk); <http://digital.slub-dresden.de/id470126655> [07.05.2021].
- DIETMANN, Karl Gottlob 1777: *Die gesamte der ungeänderten Augsb. Confession zugehörige Priesterschaft in dem Marggrafthum Oberlausitz*. Lauban-Leipzig.
- DUČMAN, Handrij 1870: *Koklowy rukopis khęľuſow*, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 23/2, s. 96–112.

- FABRICIUS, Johann Gottlieb 1709: Das Neue Testament Unsers HERRN JESU Christi, in die Nieder-Lausitzsche Wendische Sprache übersetzt. Kahren.
- GLOŠIKOVÁ, Viera 1995: Handbuch der deutschsprachigen Schriftsteller der Slowakei. Wien.
- HANKA, Václav 1849: Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského. Třetí vydání. Praha.
- HAUPTMANN, Johann Gottlieb 1761: Nieder-Laufitzfche Wendische Grammatica. Das ift möglichste Anweisung zur Erlernung der Nieder-Laufitzfchen Wendischen Sprache. Lübben [fotomechaniski nowočišć: Hauptmann, J. G.: Nieder-Lausitzsche Wendische Grammatika. Budyšin 1984].
- HAUPTMANN, Johann Gottlieb 1769: Lubnowski Szárflki Sambuch wõ kotaremž ße namakaju 240. Kárlifchow kenž ġteje bauerkkeje Reži ßu pñhestawõne wordowali wot Mag. Jana Gottlieba Hauptmanna Hufchego Farrarä Lübnowe a schifschzane Lübine wot Jana Michala Driemela Léfche 1769. Lubin.
- HES: SCHUSTER-ŠEWC, Heinz: Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Budyšin 1978–1996.
- HÓRNIK, Michał 1869: Rukopisna agenda z lěta 1667, w: Časopis Maćicy Serbskeje 22, s. 45–48.
- JAKUBICA 1548: SCHUSTER-ŠEWC, Heinz: Das niedersorbische Testament des Miklawuš Jakubica 1548. Berlin 1967.
- JUNTKE, Fritz (Bearb.) 1966: Album Academie Vitebergensis. Jüngere Reihe Teil 3 (1710–1812). Halle.
- KAMUSELLA, Tomasz 2009: The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe. Basingstoke.
- KAULFÜRST, Fabian 2005: Studije k rěcy Kita Fryca Stempla. Budyšin (= Mały rěd Serbskego instituta; 7).
- KAULFÜRST, Fabian 2012: Studije k rěči Michała Frencla. Budyšin (= Spisy Serbskeho instituta; 55).
- KLEIN, Johann Samuel 1773: Nachrichten von der Slawischen Sprache in Ungarn, w: Privilegirte Anzeigen 3 (1773), 171–173.
- KNESCHKIUS, Abraham 1727: Compendium theologico-Vandalicum per Quaestiones et Responsiones in usum rudiorum ita concionatum et [...]. Lubenæ.
- Korpus maminorčeneje dolnoserbšćiny: <https://dolnoserbški.de/dobes/> [07.05.2021].
- LADEMANN, Friedrich Theodor 1791: Gebete in mancherley Anliegen zu beten wie auch einige christliche Lieder für die Niederlaufitzische Wenden in ihrer Muttersprache geschrieben. Cottbus.
- LAMPRECHT, Arnošt; ŠLOSAR, Dušan; BAUER, Jaroslav 1986: Historická mluvnice češtiny. Praha.
- LEHMANN, Leberecht Traugott 1739: Des Teutfch- und Wendischen Hauß-Buchs Erfter Theil. D. Martin Luthers Kleiner Catechismus. Doctor Martina Luthera Maly Catechismus.
- LEHMANN, Rudolf 1963: Die wendischen Viertel in Luckau 1546, w: Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 12. Berlin, s. 63–77.
- MAHLING, Lubina 2019: Verflechtungsraum Lausitz. Böhmisches-ungarische Exulanten und Lausitzer Sorben. Begegnungen und Beziehungen im 18. Jahrhundert. Bautzen (= Mały rjad Serbskeho instituta; 31).

- MAHLING, Madlena 2019a: Um *unserer sorbischen muttersprache* willen. 50 Dokumente zur Geschichte des sorbischen Kirchwesens in Lübben 1540–1791; <https://www.sorabicon.de/sorbische-kirche-luebben> [07.10.2020].
- MAHLING, Madlena 2019b: Um *unserer sorbischen muttersprache* willen. Sprachwechsel und Sprachkonflikt im frühneuzeitlichen Lübben/Lubin, w: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 2019, 3–31.
- MEIER, Jörg 2000: Die deutschen Dialekte in der Zips. Anmerkungen zur Sprachinsel- und Sprachkontaktforschung, w: *Dialektologie zwischen Tradition und Neuan-sätzen. Beiträge der Internationalen Dialektologentagung, Göttingen, 19.–21. Oktober 1998*. Stuttgart, s. 362–386 (= *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte*; 109).
- METASCH, Frank 2011: Exulanten in Dresden. Einwanderung und Integration von Glaubensflüchtlingen im 17. und 18. Jahrhundert. Leipzig (= *Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde*; 34).
- MICHALK, Frido 1964: Labiowelarizacija wokalow y a e wšelakeho pochada po labialnych konsonantach w serbskich dialektach, w: *Lětopis A* 11/2, s. 129–163.
- MOLLERUS, Albinus 1574: Ein ewigwrender Kirchen Calender [...] auch ein Wendisches Gefängbuch [...] Auch der Kleine Catechismus, mit dem Tauff- und Trawbüchlein. Budiffin.
- MUCKE, Karl Ernst 1891: Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialecte und des Obersorbischen. Leipzig (= *Preisschriften der Fürstlich Jablonowski'schen Gesellschaft*; 18).
- NLM 1800: Todesanzeige Johann Jacobäi, w: *Neues Lausitzisches Magazin* 1800, *džěl* 1, 1–6 *kruch*.
- NT 1600: SCHUSTER-ŠEWIC, Heinz: Das Neue Testament der niedersorbischen Krakauer (Berliner) Handschrift. Ein Sprachdenkmal des 17. Jahrhunderts. Bautzen 1996 (= *Spisy Serbskeho instituta*; 14).
- NT 1822: Schindler, Johann Sigismund Friedrich (wud.) 1822: Ten Nowi Testament naŕchogo Kńeŕa a Wümoźnika Jefuša Kriftuša. Chofchobufu.
- OTTO, Gottlieb Friedrich 1802: *Lexikon der seit dem funfzehenden Jahrhunderte verstorbenen und jetztlebenden Oberlausitzischen Schriftsteller und Künstler, aus den glaubwürdigen Quellen möglichst vollständig zusammengetragen von Gottlieb Friedrich Otto, Prediger in Friedersdorf bei Görlitz und Mitglieder der Oberlaus. Gesellsch. der Wissenschaften* (2. zwj.). Görlitz.
- REJZEK, Jiří 2001, *Český etymologický slovník*. Voznice.
- RIEDL, Franz 1943: *Das Deutschtum zwischen Pressburg und Bartfeld*. Prag-Amsterdam-Berlin-Wien.
- SBS 1987: *Matica slovenská* (wud.): *Slovenský Biografický Slovník II*. E–J. Martin.
- SCHINDLER, Johann Sigismund Friedrich 1791: Dwě a pěŕchzaŕbet Hiftorijow ƒLübofězi k'ßwojej zeßnej Gmejnje Werbñe, Rubiñe, Brahme a Müŕŕhiñe a k'fchyknim K'fchěfzianam, kotare Bohže ßlowo wö ßerfkej Rězi rad laŕfju [...]. Choschobus.
- SCHINDLER, Johann Sigismund Friedrich 1824: *To předne wot 21 přatkowañow ßwežen-skich na Nowe Lěto*. Barlin.
- SCHUSTER-ŠEWIC, Heinz 1967: *Sorbische Sprachdenkmäler*. 16.–18. Jahrhundert. Bautzen (= *Spisy Instituta za serbski ludospyt*; 31).
- SKODACEK, August A. 1982: *Lutherans in Slovakia*. Pittsburgh.

- SRA: FASSE, Helmut; JENTSCH, Helmut; MICHALK, Siegfried: Sorbischer Sprachatlas. Serbski rěčny atlas (zwj. 1–15). Bautzen 1965–1996.
- SSN I: Ripka, Ivor (red.): Slovník slovenských nářečí. I. A–K. Bratislava 1994.
- ST 1796: Frizo, Johann Friedrich (přel.) 1796: To Bóže Pišmo Stárego Teftamenta. Chochobufu.
- ŠPIESZ, Anton 1976: Malokarpatské vinohradnicke mestá Modra, Pezinok a Jur na prelome 17. a 18. storočia, w: Západné Slovensko. Vlastivedný zborník múzei Západoslovenského kraja 3. Bratislava, s. 49–68.
- THARAEUS 1610: HEINZ SCHUSTER-ŠEWC (wud.): Andreas Tharaeus: Enchiridion Vandalicum. Ein niedersorbisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1610. Bautzen 1990.
- TIMOFEEV, Dmitriy 2018: Jazyk českých knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století. Disertační práce. Praha;
https://www.academia.edu/38852573/Jazyk_českých_knih_historiografických_zápisů_dlouhého_18._století [07.05.2021].
- TRAUTMANN, Reinhold (wud.) 1928: Der Wolfenbütteler Niedersorbische Psalter. Leipzig.
- WÖLKOWA, Sonja 2007: Gregoriusowe kërlušowe knižki a jich pozicija mjez najstaršimi hornjoserbskimi rěčnymi pomnikami. Budyšin (= Mały rjad Serbskeho instituta; 10).
- WÖLKOWA, Sonja; ŠĚN, Franc 2001: Rukopisne hornjoserbske spěwarske w 17. lětstotku (pospyt kulturnohistoriskeje a rěčespytneje analyzy), w: Lětopis 48/1, s. 44–70.
- WORNAR, Edward 2014: Dodawk k serbskej sadže z lěta 1510, w: Lětopis 61/2, s. 55–57.
- WYRGAC, Karl 1907: Serbski rukopis w přiwisku Worjehoweho katechisma, w: Časopis Mačicy Serbskeje 60/2, s. 97–120.
- ŽÁK, Štefan (bjez lěta): História mesta Modra (Register udalostí); http://www.tik.sk/fileadmin/tik.sk/data/docs/stefanik/ZAK_MestoModra_1-20.doc [02.04.2020].

Archiwalije:

Braniborski krajny hlowny archiw (BLHA)

BLHA Rep. 10C: Cottbus, Wendische Kirche, č. 1 Abkündigungsbücher (1663?, 1764–1791).

BLHA Rep. 40C Niederlausitzisches Konsistorium č. 564: Besetzung der Pfarre in Horno (1669–1684, 1702–1704, 1752–1762, 1794).

Wokrjesny archiw wokrjesa Dubja-Blóta (KLDS)

KLDS, A-4 Lübben, č. 5872, Acta, das sogenandte wendische Diaconat alhir betr. 1745.